

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

1. The Collection of the Long Discourses -
Subcommentaries (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

3. Subcommentary on the Chapter on Pāthika
(3. Pāthikavaggaṭīkā)

10. Commentary on the Discourse on the Collective Recitation
(10. Saṅgītisuttavaṇṇanā)



PaliVerse

1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries

3. Subcommentary on the Chapter on Pāthika

10. Saṅgītisuttavaṇṇanā

296. Dasasahassacakkavāleti buddhakhettabhūte dasasahassaparimāṇe cakkavāle. Tattha hi imasmiṃ cakkavāle devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttaṃ “dasasahassacakkavāle ñāṇajālaṃ pattharivā”ti. Ñāṇajālapattharaṇanti ca tesam tesam sattānaṃ āsayādivibhāvanavasena ñāṇassa pavattanameva. Tenāha “lokaṃ volokayamāno”ti, sattalokaṃ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimuttiādi ke visesato ogāhetvā passantoti attho. Maṅgalaṃ bhaṇāpessanti “taṃ tesam āyatim visesādhigamassa vijjāṭṭhānaṃ hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissā”ti. Tīhi piṭakehi sammāsītivāti tipīṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammāsītivā vīmaṃsītivā. Nātuṃ icchitā atthā pañhā, te pana imasmiṃ sutte ekakādivasena āgatā sahasaṃ, cuddasa cāti āha “cuddasapañhādhikena pañhasahasena paṭimaṇḍetvā”ti. Evamidha sampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne “ekakavasena dve pañhā kathitā”tiādinā vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāraṇṇanā

297. Uccādhīṭṭhānatāya taṃ sandhāgāraṃ bhūmito ubbhataṃ viyāti “ubbhataka”nti nāmaṃ labhati. Tenāha “uccattā vā evaṃ vutta”nti. Sandhāgārasālāti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā”tiādinā tattha nisīditvā sandhaṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ “sandhāgāra”nti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehaṃ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijaggaṇaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi sandhāgāraṃ, tesam rājūnaṃ saha atthānusāsanaagārantipi sandhāgāranti. Yasmā vā te tattha sannipatitvā “imasmiṃ kāle kasitum vaṭṭati, imasmiṃ kālevapitu”ntiādinā gharāvāsakiccaṃ sandharanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha sandharantītipi sandhāgāraṃ, sā eva sālāti sandhāgārasālā. Devatāti gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvutthattā “kenaci vā manussabhūtenā”ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. “Sayameva pana satthu idhāgamaṇaṃ amhākaṃ puñṇavaseneva, aho mayaṃ puñṇavanto”ti haṭṭhatuṭṭhā evaṃ sammā cintesunti dassento “amhehi”tiādimāha.

298. Atṭakāti cittakammakaraṇatthaṃ baddhā mañcakā. Muttamattāti tāvadeva sandhāgāre navakammasa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena “acirakārīta”ntiādinā vuttamevatthaṃ vibhāveti. Araññaṃ āramo āramitabbatṭhānaṃ etesanti araṇṇārāmā. Santharaṇaṃ santhari, sabbo sakalo santhari etthāti sabbasanthari, bhāvanapupṣakaniddesoyaṃ. Tenāha “yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, eva”nti.

299. Samantapāsādikoti samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiyaso.
“Asītihattham ṭhānam gaṇhātī”ti idaṃ buddhānam kāyappabhāya pakatiyā
asītihatthe ṭhāne abhiyāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantaṃ
aparimāṇam ṭhānam vijjotaveva. Nīlapītalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena
chabbaṇṇā. Sabbe disābhāgāti sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādīhi upakkiliṭṭham suññaṃ na sobhati, tārakācitaṃ pana antalikkham
tasaṃ pabhāhi samantato vijjotamānaṃ virocātīti āha “samuggatatāraṃ viya
gaganatala”nti. Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaṅgā phullo.
“Paṭipāṭiyāṭhapitāna”ntiādi parikappūpamā. Tathā hi viya-saddaggahaṇaṃ kataṃ.
Siriya sirim abhibhavamānaṃ viyāti attano sobhāya tesam sobhanti attho.
“Bhikkhūpi sabbevā”ti idaṃ nesaṃ “appicchā”tiādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇānaṃ
vasena yojetabbaṃ. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ
“suttantaṃ āvajjetvā...pe... arahattaṃ pāpuṇissanti”ti. Tasmā ye tattha ariyā, te
sabbesampi padānaṃ vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te
lokiyaguṇadīpakehi padehīti na tathā heṭṭhā “asītimahātherā”tiādi vuttaṃ. Pubbe
arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asītianubyañjana-paṭimaṇḍita-
dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇakāyappabhābyāmappabhāketumālāvicittatāva
buddhaveso. Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa
ālokitavilokitādīsu paramukkaṃsagato buddhāveṇiko accantupasamo buddhaviḷāso.
Assanti tassaṃ.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti “sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti”tiādinā nayena
sandhāgārāguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisamsabhāvinī. Pakiṇṇakakathāti
saṅgītiānārūḷhā suṇantānaṃ ajjhāsayaṇurūpatāya
vividhavipulāhetūpamāsamālaṅkatā nānāyavicittā vitthārakathā. Tenāha “tadā
hī”tiādi. Ākāsagaṅgaṃ otārento viya nirupakkilesatāya suvisuddhena, vipulodāratāya
aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ kāyacittapariḷāhavūpasamanato. Pathavojaṃ
ākaḍḍhanto viya aññesaṃ sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. Mahājambuṃ
matthake gahetvā cāleno viya cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenāparaṃ
anusandhānato. Yojaniya...pe... pāyamāno viya desanaṃ catusaccayante pakkipitvā
atthavedadhammavedasseva labhāpanena
sātamadhuradhammāmatarasūpasamharaṇato. Madhugaṇḍanti madhupaṭalaṃ.

300. “Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta”nti byāpanicchāyaṃ idaṃ āmedītavacananti
dassetuṃ “yaṃ yandisa”ntiādi vuttaṃ. Anuviloketvāti ettha anu-saddo “parī”ti iminā
samānattho, vilokanañcettha satthu cakkhudvayenapi icchitabbanti
“maṃsacakkhunā...pe... tato tato viloketvā”ti saṅkhepato vatvā tamattham
vitthārato dassetuṃ “maṃsacakkhunā hī”tiādi vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ
hatthakukkuccaṃ kukatameva kukkuccanti katvā. Evaṃ pādakukkuccaṃ
daṭṭhabbaṃ. Niccalā nisīdiṃsu attano suvinītabhāvena, buddhagārāvena ca. “Ālokaṃ
pana vaḍḍhayitvā”tiādi kadāci bhagavā evampi karotīti adhippāyena vuttaṃ. Na hi
satthu sāvakaṇaṃ viya evaṃ payogasampādaniyametaṃ ñāṇaṃ.
Tirohitavidūravattanipi rūpagate maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā
vīmaṃsitabbaṃ. Arahattupagaṃ arahattapadaṭṭhānaṃ. Cakkhutaḷesu nimittaṃ
ṭhapetvāti bhāvanānuyogasampattiyā sabbesaṃ tesam bhikkhūnaṃ cakkhutaḷesu
labbhamānaṃ santindriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātaṃ nimittaṃ attano
hadaye ṭhapetvā sallakkhetvā. Kasmā āgilāyati koṭisatasahassahatthināgānaṃ balaṃ

dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayapaṭipīḷitatāya dukkhā eva, dukkhasabhāvesu tesu satthu kāye dukkhupattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ “bhagavato hī”tiādi vuttaṃ. Piṭṭhivāto uppajji, so ca kho pubbe katakammappaccayā. Svāyamattho paramatthadīpaniyaṃ udānaṭṭhakathāyaṃ āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā

301. Heṭṭhā vuttameva pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ.

302. Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmoti svākhyātaṃ katvā dhammaṃ kathetukāmo, satthārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayamaṃ bhikkhūnaṃ kathetukāmo. Satthārā desitadhammameva hi tato tato gahetvā sāvakaṃ sabrahmacārīnaṃ kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. Samaggehi bhāsitaḥḥanti aññaṃaññaṃ samaggehi hutvā bhāsitaḥḥaṃ, sajjhāyitabbañceva vaṇṇetabbañcāti attho. Yathā pana samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ “ekavacanehī”tiādi vuttaṃ. Ekavacanehīti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha “aviruddhavadanehī”tiādi. Sāmaggirasamaṃ dassetukāmoti yasmaṃ dhamme saṅgāyane sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanākusalatāya, tattha ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasamaṃ dassetukāmo. Sabbe sattāti anavasesā sattā, te pana bhavabhedato saṅkhepeṇeva bhinditvā dassento “kāmaḥḥavādīsū”tiādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā “urasilomo”ti āha “āhārato ṭṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā”ti. Tiṭṭhati etenāti ṭṭhiti, āhāro ṭṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikāti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. Āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā, paccayaṭṭhavuttikāti attho. Paccayaṭṭho hettha āhāra-saddo “ayaṃ āhāro anuppannaṃ vā kāmacchandassauppādāyā”tiādisu viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaṇṇasattāpi pariggahitā honti. Sā paṇāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammo. Tenevāhu aṭṭhakathācariyā “sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo”ti yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyaṇṭassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti eko dhammoti “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhavuttitāya āhārapariyāyena sāmāññato paccayaḥḥhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. Yāthāvato ṇatvāti yathāsabhāvato abhisambujjhivā. Sammadakkhātoti teneva abhisambuddhākāreṇa sammadeva desito.

Codako vuttampi atthaṃ yāthāvato appaṭipajjamāno neyyatthaṃ suttapadaṃ nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte ṭṭhatvā “nanu cā”tiādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhīppetamatthaṃ pavedento “na virujjhātī”ti vatvā “tesaṃhi jhānaṃ āhāro hotī”ti āha. Jhānanti ekavokārabhāvāvahaṃ saññāya virajjanavasena pavattaṃ rūpāvacaracattajjhānaṃ. Pāḷiyaṃ pana “anāhārā”ti vacanaṃ asaṇṇabhāve catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayaḥḥhārassa abhāvato. “Evaṃ santeḥḥpi”ti idaṃ sāsane yesu dhammesu visesato āhāra-saddo niruḷho, “āhāraṭṭhitikā”ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpitadoso āpanno. Atha sabbopi paccayaḥḥhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho

āpannoti dassetum āraddham. “Na virujjhatī”ti yenādhippāyena vuttam, tam vivaranto “etasmiñhi sutte”tiādimāha. Kabaḷīkārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca vedanādiāharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojaḍīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. Idhāti imasmim saṅgītisutte. Pariyāyena paccayo āhāroti vutto sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha “sabbadhammānañhi”tiādi. Tattha sabbadhammānanti sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena samatthetum “tenevāhā”tiādi vuttam. Ayanti paccayāhāro.

Nippariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvatā sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā tam tam phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti. Tatthāti pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhave yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, paccayāhāro pana labbhati pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevatthaṃ vitthārena dassetum “anuppanne hi buddhe”tiādi vuttam. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato “anuppanne buddhe”ti vuttam. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattentīti “titthāyatane pabbajitā”ti vuttam. Titthiyā hi upattivise vimuttisaññino, aññāvīrāgāvirāgesu ādinavānisaṃsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. Vāyokasiṇe parikammaṃ katvāti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenāha “catutthajjhānaṃ nibbattetvā”ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Yadettha vattabbaṃ, tam brahmajālaṭṭikāyaṃ vitthāritameva. Dhīti jigucchanatthe nipāto, tasmā dhī cittanti cittaṃ jigucchāmīti attho. Dhibbatetaṃ cittanti etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. Vatāti sambhāvane, tena jigucchaṃ sambhāvento vadati. Nāmāti ca sambhāvane eva, tena cittassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādinavānisaṃse dassetum “cittañhi”tiādi vuttam. Khantiṃ ruciṃ uppādetvāti “cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū”ti imaṃ diṭṭhinijjhānakkhantiṃ, tattha ca abhiruciṃ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa tītibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnajjhānassa titthāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha “manussaloke”ti. Paṇihito ahoṣīti maraṇassa āsannakāle tīhapito ahoṣi. Yadi tīhānādinā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bhedā tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha “so tena iriyāpathenā”tiādi.

Eva rūpānampīti evaṃ acetanānampi. Pi-saddena pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana acetanānaṃ nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ dassento “yathā”tiādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappenti, te uṭṭhānaphalūpajīvino. Ye pana attano puññaphalameva upajīventi, te puññaphalūpajīvino. Nerayikānaṃ pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvīkākappanaṃ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttam “ye pana te nerayikā...pe... na puññaphalūpajīvīti vuttā”ti. Paṭisandhivīññāṇassa āharaṇena manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena “kiṃ pañca āhārā atthī”ti codeti. Ācariyo nippariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyāvasaro, sā pana ettha anavasaraṭi dassetum “pañca na pañcāti idaṃ na vattabba”nti vatvā

pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento “nanu paccayo āhāroti vuttameta”nti āha. Tasmāti yassa kassaci paccayassa “āhāro”ti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento “yaṃ sandhāyā”tiādimāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ “kabalīkāraṃ āhāraṃ...pe... sādhetī”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhapaṭisaṃvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ “kheḷopi hī”tiādi vuttaṃ. Tayoti tayo arūpāhārā kabalīkārahārassa abhāvato. Avasesānanti asaṅṇasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavādīsu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharmaṇoti. Etaṃ pañhanti “katamo eko dhammo”ti evaṃ coditametaṃ pañhaṃ. Kathetvāti vissajjetvā.

“Tattha tattha...pe... dukkhaṃ hotī”ti etena yathā idha paṭhamassa pañhassa niyyātanaṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, evaṃ iminā eva adhippāyena ito paresu dukatikādipañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyātanaṃ katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti paccayo, kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti saṅkhāroti āha “imasmimpi...pe... saṅkhāroti vutto”ti. Āhārapaccayoti āharaṇaṭṭhavisitṭho paccayo. Āharaṇaṇcettha uppādakattappadhānaṃ, saṅkharaṇaṃ upatthambhakattappadhānanti ayametesam viseso. Tenāha “ayamettha heṭṭhimato viseso”ti. Nippariyāyāhāre gahite “sabbe sattā”ti vuttepi asaṅṇasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo sabba-saddo hoti yathā “sabbe tasantidaṇḍassā”tiādīsu. Na hettha khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. Pākaṭo bhavēyya visesasāmaññaṃ visayattā pañhānaṃ. No ca gaṇhiṃsu aṭṭhakathācariyā. Dhammo nāma natthi saṅkhatoti adhippāyo. Idha dutiyapañhe “saṅkhāro”ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhigato, tadā eva sabbañeyyaṃ sacchikataṃ jātanti āha “mahābodhimaṇḍe nisīditvā”ti. Sayanti sāmaṃyeva. Addhaniyanti addhānakkhamaṃ cirakālāvaṭṭhāyi pārampariyavasena. Tenāha “ekena hī”tiādi.

Paramparakathāniyamenaṃ paramparakathākathananiyameṇa, niyamitattabyañjanānupubbīyā kathāyāti attho. Ekakavaseṇāti ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti ekako, pañho. Tassa ekakassa vasena. Ekakaṃ niṭṭhitaṃ vissajjananti adhippāyoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavaṇṇanā

304. Cattāro khandhāti tesam tāva nāmanaṭṭhena nāmaabhāvaṃ paṭhamam vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāmaabhāvaṃ parato vakkhati. “Nāmaṃ karoti nāmayatī”ti ettha yaṃ nāmakaraṇaṃ, taṃ nāmanti āha “nāmanaṭṭhenaṃ nāmakaraṇaṭṭhenaṃ”ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisaṃyamidaṃ tesam nāmakaraṇaṃ hoti. Tenāha “attano nāmaṃ karontāva uppajjantī”tiādi. Idāni tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Yassa nāmassa karaṇeneva te “nāma”nti vuccanti, taṃ sāmaññaṇāmaṃ, kittimanāmaṃ, guṇanāmaṃ vā na hoti, atha kho opapātikanāmanti purimāni tīṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā “na evaṃ vedanādīna”nti te paṭikkhipitvā itaranāmameva nāmakaraṇaṭṭhena nāmanti dassento “vedanādayo hī”tiādimāha. “Mahāpathaviādayo”ti kasmā vuttaṃ, nanu pathaviāpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnaṃ viya pana pathaviādayo opapātikanāmatāsāmaññaṇa “pathaviādayo viyā”ti nidassanaṃ

katam, na arūpadhammā viya rūpadhammānaṃ nāmasabhāvattā.
Phassavedanādīnañhi arūpadhammānaṃ sabbadāpi phassādināmakattā,
pathaviādīnaṃ kesakumbhādīnāmantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā
attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ. Atha vā
adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhārānaṃ
gahaṇaṃ na gacchanti, te nāmāyattaggahaṇā nāmaṃ. Rūpaṃ pana vināpi
nāmasādhanaṃ attano ruppanasabhāvena gahaṇaṃ upayātīti rūpaṃ. Tenāha “tesu
uppannesū”tiādi. Idhāpi “yathāpathaviyā”tiādīsu vuttanayeneva attho veditabbo
nidassanavasena āgatattā. “Atītepi”tiādīnaṃ vedanādīsu nāmasaññā niruḷhā,
anādikālikā cāti dasseti.

Iti atītādivibhāgavantānampi vedanādīnaṃ nāmakaraṇaṭṭhena nāmabhāvo ekantiko,
tabbibhāgarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento
“nibbānaṃ pana...pe... nāmanaṭṭhena nāma”nti āha. Nāmanaṭṭhenāti
nāmakaraṇaṭṭhena. Namantīti ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā
nappavattantīti attho. Sabbanti khandhacatukkaṃ, nibbānañca. Yasmiṃ
ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya
saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā
appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsupīti vuttaṃ “ārammaṇe aññamaññaṃ
nāmetī”ti. Anavajjadharme maggaphalādi. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesupi
ārammaṇādhīpatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātisayo tassa
accantasantapaṇītatākappabhāvatoti tadeva ārammaṇādhīpatipaccayatāya “attani
nāmetī”ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabba
vītināmentāpi tittiṃ na gacchanti.

“Ruppanaṭṭhenā”ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha
sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti ruppanaṃ. Nanu ca
arūpadhammānampi virodhipaccayasamāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccam
labbhati, na pana vibhūtataraṃ. Vibhūtatarañhettha ruppanaṃ adhippetam
sītādiggaṇato. Vuttañhetam “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpa’nti vuccati. Kena
ruppati? Sītenapi ruppati, uñhenapi ruppatī”tiādi. Yadi evaṃ katham brahmaloke
rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānativattanato hotiyeva rūpasamaññā.
Anuggāhakapaccayasena vā visadisapaccayasannipātetī evamattho veditabbo. “Yo
attano santāne vijjāmānassayeve visadisuppattihetubhāvo, taṃ ruppana”nti aññe.
Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti rūpaṃ. “Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyam
ruppana-saddo niruḷho”ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya
pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. “Paṭighato ruppana”nti apare. “Tassāti
rūpassā”ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttaṃ. Yathā hi rūpassa, evaṃ nāmassāpi
vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārakathā
visuddhimagge vuttā evāti. Iti ayaṃ duko kusallattikena saṅgahite sabhāvadhamme
parigrahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyam “attā, jīvo, itthī, puriso”ti evamādikaṃ vindatīti avijjā. Vindiyam
“dukkham, samudayo”ti evamādikaṃ na vindatīti avijjā. Sabbampi dhammajātaṃ
aviditakaraṇaṭṭhena avijjā. Antarahite saṃsāre satte javāpetīti avijjā. Atthato pana sā
dukkhādīnaṃ catunnaṃ saccānaṃ sabhāvacchādako sammoho hotīti āha
“dukkhādīsu aññāṇa”nti. Bhavapattanaṃ nāma kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena
pavattataṇhā. Tenāha “yo bhavesu bhavacchando”tiādi. Iti “ayaṃ duko
vaṭṭamūlasamudācārādanatthaṃ gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakam “attā ca loko cā”ti gāhetvā tam “bhavissatī”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā sassatadiṭṭhīti attho. Tenāha “bhavo vuccatī”tiādi. Bhavissatīti bhavo, tiṭṭhati sabbakālam atthīti attho. Sassatanti sassatabhāvo. Vibhavadiṭṭhīti khandhapañcakameva “attā”ti ca “loko”ti ca gāhetvā tam “na bhavissatī”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha “vibhavo vuccatī”tiādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti vibhavo, ucchedo.

Yaṃ na hirīyatīti yena dhammena taṃsāmpayuttadhammasamūho, puggalo vā na hirīyati na lajjati, liṅgavipallāsam vā katvā yo dhammoti attho veditabbo. Hirīyitabbenāti upayogatthe karaṇavacanam, hirīyitabbayuttakam kāyaduccaritādidhammam na jigucchatīti attho. Nillajjatāti pāpassa ajigucchanā. Yaṃ na ottappatīti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Ottappitabbenāti pana hetuatthe karaṇavacanam, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādināti attho. Hirīyitabbenāti etthāpi vā evameva attho veditabbo. Abhāyanakaākāroti pāpato anuttāsanākāro.

“Yaṃ hirīyatī”tiādīsu anantaraduke vuttanayena attho veditabbo. Niyakajjhataṃ jātīadisamuṭṭhānam etissāti ajjhattasamuṭṭhānā. Niyakajjhataṃ bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānam etissāti bahiddhā samuṭṭhānā. Attā eva adhipati attādhipati, ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatito āgamanato attādhipateyyā. Lokādhipateyyanti etthāpi ese va nayo. Lajjāsabhāvasaṇṭhitāti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. Bhayasabhāvasaṇṭhitanti tato uttāsanarūpena avaṭṭhitam. Ajjhattasamuṭṭhānāditā ca hirottappānam tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana tesam kadāci pi aññamaññavippayogato. Na hi lajjanam nibbhayam, pāpabhayam vā alajjanam atthīti.

Dukkanti kiccam, anīṭṭhanti vā attho. Vippaṭikūlagāhimhīti dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkam duppaṭipatti sātā itṭham etassāti vipaccanīkasāto, tasmim vipaccanīkasāte. Evaṃbhūto ca ovādhābhūte sāsanaṃkame ovādhake ca ādarabhāvarahito hotīti āha “anādare”ti. Tassa kammanti tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattacetanā dovacassam. Tassa bhāvoti tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo dovacassatā, atthato dovacassameva. Tenevāha “sā atthato saṅkhārakkhandho hotī”ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evam vuttam. Etenākārenāti appadakkhiṇaggāhitākārena. Assaddhiyadussīlyādipāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetuṃ “ye te puggalā assaddhā”tiādi vuttam. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā pāpamittatā, cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā pāpamittatāti dassento “sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā”ti āha.

“Sukham vaco etasmim padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti subbacotiādinā, “kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti kalyāṇamitto”tiādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha sovacassatā...pe... vuttapaṭipakkhanayena veditabbā”ti. Ubhoti sovacassatā, kalyāṇamittatā ca. Tesam khandhānam pavattiākāravisesā “sovacassatā, kalyāṇamittatā”ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha “lokiyalokuttaramissakā kathitā”ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnaṃ taṃtaṃjātivāsena ekajjam katvā rāsito gayhamānā āpattiyova āpattikkhandhā. Tā pana antarāpattīnam aggahaṇe pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo, tāsam pana gahaṇe sattapi āpattikkhandhā āpattiyo. “Imā

āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tesam āpajjanam hotī”ti jānanapaññā
 āpattikusalatāti āha “yā tāsā”ntiādi. Tāsam āpattinanti tāsū āpattisu. Tattha yaṃ
 sambhinnavatthukāsu viya t̥hitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattisu asaṅkarato
 vavatthāna, ayaṃ visesato āpattikusalatāti dassetuṃ dutiyaṃ āpattiggahaṇaṃ
 kataṃ. Saha kammavācāyāti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpanapayogatāya
 kammabhūtā vācā kammavācā, tathābhūtā anusāvanavācā ceva “passissāmī”ti
 evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhiṃ samakārameva “imāya
 kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontāñca paṭhame vā tatiye vā
 anusāvaneyyakārappatte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyosite hotī”ti evaṃ taṃ taṃ
 āpattīhi vuṭṭhānaparicchedaparijānanapaññā āpattivuṭṭhānakusalatā. Vuṭṭhānanti ca
 yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanam, evaṃ
 vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

“Ito pubbe parikkammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅga majjhe samāpattī”ti evaṃ
 samāpattīnaṃ appanāparicchedajānanapaññā samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne
 kusalahāvo vuṭṭhānakusalatā, pageva vuṭṭhāna paricchedakaraṃ ñāṇaṃ. Tenāha
 “yathāparicchinnaṃ samayasenevā”tiādi. Vuṭṭhānasamatthāti vuṭṭhāpane samatthā.

“Dhātukusalatā”ti ettha pathavīdhātuādayo, sukhadhātuādayo, kāmadhātuādayo ca
 dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsūpi kosallaṃ dassitameva
 hotīti “at̥thārasa dhātuyo cakkhudhātu...pe... manoviññādhātū”ti vatvā
 “at̥thārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā”ti vuttaṃ. Tattha
 sabhāvaparicchedakāti yathābhūtasabhāvāvabodhinī. “Savanapaññā
 dhāraṇapaññā”tiādinā paccekam paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ
 savanadhāraṇapaññā sutamayā, itarā bhāvanāmayā. Tatthāpi sammasanapaññā
 lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca
 manasikaraṇaṃ manasikāro, tattha kosallaṃ manasikārakusalatā. Taṃ pana
 ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinditvā dassento
 “sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā”ti āha. Sammasanapaññā hi tassā ādi,
 paṭivedhapaññā majjhe, paccavekkhaṇapaññā pariyosānaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesam
 dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanapaññā uggahajānanapaññā.
 Sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanapaññā manasikārajānanapaññā.
 Yasmā āyatanānīpi atthato dhātuyova manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesameva
 manasikāravidhi, tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadesa katvā dassetuṃ
 “apicā”tiādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇhanapaccavekkhaṇānīpi
 paritāññakattukānīti āha “savana uggahaṇapaccavekkhaṇā lokiyā”ti.
 Ariyamaggakkhaṇe sammasanamanasikāraṇaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesam
 lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ “sammasanamanasikārā
 lokiyalokuttaramissakā”ti. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ attano
 paccayuppannānaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo paccayākāro, so pana
 avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena dvādasavidhoti āha
 “dvādasannaṃ paccayākārāna”nti. Uggahādivasenāti
 uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti kāraṇaṃca hetupaccayabhāvena
 karaṇato nipphādanato. Tesam sotaviññāḍīnaṃ. Etasmiṃ duke attho veditabboti
 sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato ṭhānaṃ, teva dhammā
 taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato at̥thānanti paṭhamanaye phalabhedena

tasseva dhammassa ðhānāṭṭhānatā dīpitā; dutiyanaye pana abhinnepi phale paccayadhammabhedenā tesam ðhānāṭṭhānatā dīpitāti ayametesam viseso. Na hi kadāci ariyā dīṭṭhisampadā nīccaggāhassa kāraṇam hoti, akiriyaṭā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo ajjavam, ajimhatā akuṭilatā avaṇkatāti atthoti tamattham anajjavapaṭikkhepamukhena dassetuṃ “gomuttavaṇkatā”tiādi vuttam. Svāyam anajjavo bhikkhūnam yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha “ekacco hi...pe... caratī”ti. Ayam gomuttavaṇkatā nāma ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā paṭipattiyā vaṇkabhāvato. Purimasadisoti paṭhamam vuttabhikkhusadiso. Candavaṇkatā nāma paṭipattiyā majjhataṭṭhāne vaṇkabhāvāpattito. Naṅgalakoṭivaṇkatā nāma pariyosāne vaṇkabhāvāpattito. Idam ajjavam nāma sabbatthakameva ujubhāvasiddhito. Ajjavatāti ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo pavattati, tadākāraniddesoti attho. Lajjati lajjī, hirimā, tassa bhāvo lajjavam, hiriṭi attho. Lajjā etassa atthīti lajjī yathā “mālī, māyī”ti ca, tassa bhāvo lajjībhāvo, sā eva lajjā.

Parāparādhādīnam adhivāsanakkhamam adhivāsanakhanti. Sucisilatā soraccam. Sā hi sobhanakammaratātā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā soraccam. Tenāha “suratabhāvo”ti.

“Nāmañca rūpañcā”tiādīsu ayam aparo nayo - nāmakaraṇaṭṭhenāti aññam anapekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmam karoti, tassa ca tadapekkhattā aññapekkham nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhāvatā na hoti, tasmā mahājanassa ñātīnam, guṇānañca sāmāññanāmādikārakānam nāmabhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmam karīyati, tassa ca nāmakaraṇasabhāvatā natthīti, natthiyeva nāmabhāvo. Vedanādīnam pana sabhāvasiddhattā vedanādināmassa nāmakaraṇasabhāvatō nāmatā vuttā. Pathavīādi nidassanena nāmassa sabhāvasiddhatamyeva nidasseti, na nāmabhāvasāmāññam, niruḥhattā pana nāma-saddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavīādīsūti na tesam nāmabhāvo. Na hi pathavīādināmam vijahitvā kesādināmehi rūpadhammānam viya vedanādināmam vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānam voharitabbena piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo rūpādayo ca, tesam pakāsakapakāsītābbabhāvato vināpi nāmena pākāṭā honti, na evam arūpadhammāti te adhivacanasamphasso viya nāmāyattaggahaṇīyabhāvena “nāma”nti vuttā. Paṭighasamphasso ca na cakkhādīni viya nāmena vinā pākāṭoti “nāma”nti vutto, arūpatāya vā aññanāmasabhāgattā saṅgahitoyam, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayatīti rūpam, nāmāyatīti nāmanti idha pacchimapurimānam sambhavati. Rūpayatīti vināpi nāmena attānam pakāsetīti attho. Nāmāyatīti nāmena vinā apākāṭabhāvato attano pakāsakam nāmam karotīti attho. Ārammaṇādhīpatipaccayatāyāti satipi rūpassa ārammaṇādhīpatipaccayabhāve na tam paramassāsabhūtam nibbānam viya sātisaṃyam nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva “nāma”nti vuttam.

“Avijjā ca bhavataṇhā cā”ti ayam duko sattānam vaṭṭamūlasamudācāradassanattho. Samudācaratīti hi samudācāro, vaṭṭamūlameva samudācāro vaṭṭamūlasamudācāro, vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānam pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānam samudācāro vaṭṭamūlasamudācāro, tamdassanatthoti attho.

Ekekasmīṇca “attā”ti ca “loko”ti ca gahaṇavisesam upādāya “attā ca loko cā”ti

vuttaṃ, ekaṃ vā khandhaṃ “attā”ti gahetvā aññaṃ attano upabhogabhūtaṃ “loko”ti gaṇhantassa, attano attānaṃ “attā”ti gahetvā parassa attānaṃ “loko”ti gaṇhantassa vā vasena “attā ca loko cā”ti vuttaṃ.

Saha sikkhitabbo dhammo sahadhammo, tattha bhavaṃ sahadhammikaṃ, tasmim sahadhammike. Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññaṃ katvā “dovacassāya”nti vuttaṃ, dovacassassa vā ayaṇaṃ pavatti dovacassāyaṃ. Āsevantassāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajanāti āha “sevanā...pe... bhajanā”ti. Sabbatobhāgena bhaddi sambhatti.

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavattthārakakammavācāya, “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpajji”ntiādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya āpattivuṭṭhānañca paricchiṇṇati, “paññattilakkhaṇāya āpattiyā vā kāraṇaṃ vitikkamalakkhaṇaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ vā, vuṭṭhānassa kāraṇaṃ kammavācā”ti kāraṇena saha phalassa jānanaṃ vā “saha kammavācāyā”ti vuttaṃ. “Saha kammavācāyā”ti. Iminā nayena saha parikammenāti etthāpi attho veditabbo.

Dhātuvisayā sabbāpi paññā dhātukusalatā. Tadekadesā manasikāraṇakusalatāti adhippāyena purimāpadehi sammāsanāpaṭivedhapaññā vuttā. Yasmā pana nippariyāyato vipassanāpāṇā eva manasikāraṇakosallaṃ, tasmā “tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammāsanāpaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā”ti vuttaṃ.

Āyatanavisayā sabbāpi paññā āyatanakusalatāti dassento “dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārajānaṇapaññā”ti vatvā puna “apicā”tiādi vuttaṃ. Dvīsūpi vā padesu vācuggatāya āyatanapāliya, dhātupāliya ca manasikāraṇaṃ manasikāro. Tathā uggaṇhanti, manasi karonti, tadatthaṃ suṇanti, ganthato ca atthato ca dhārenti, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma, ayaṃ cakkhudhātu nāmā”tiādinā sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānanti ca paññā uggahapāññādikā vuttā. Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro “uggahamanasikāro”ti vutto. Tassa jānaṃ pavattanameva, “yathā pavattaṃ vā uggahaṃ, evameva pavatto uggaho”ti jānaṃ uggahajānaṃ. “Manasikāro evaṃ pavattetabbo, evañca pavatto”ti jānaṃ manasikārajānaṃ. Tadubhayampi “manasikāraṇakosalla”nti vuttaṃ. Uggahopi hi manasikārasampayogato manasikāraniruttiṃ laddhuṃ arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikāraṇūpāyo, sabbo so “manasikāro”ti vuttaṃ vattati, tattha kosallaṃ manasikāraṇakusalatāti. Sammasanaṃ paññā, sā maggasampayutta aniccādisammāsanakiccaṃ sādheti niccaaññāpajānato. Manasikāro sammāsanāsampayutto, so tattheva aniccādimanasikāraṇakiccaṃ maggasampayutto sādhetīti āha “sammāsanāmanasikāraṇaṃ lokiyalokuttaramissakā”ti. “Iminā paccayenidaṃ hoti”ti evaṃ avijjādīnaṃ saṅkhārādipaccayuppannaṃ paccayabhāvajānaṃ paṭiccasamuppādakusalatā.

Adhivāsanaṃ khamanaṃ. Tañhi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttañca paṭivirodhākāraṇena attano upari āropetvā vāsaṃ “adhivāsa”nti vuccati. Acaṇḍikkanti akujjhaṇaṃ. Domanassavasena paresaṃ akkhīsu assūnaṃ anuppādanā anassuropo. Attamanatāti sakamanatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo attamanatā. Cittanti vā cittappabandhaṃ ekattena gahetvā tassa antarā uppannaṃ pītisahagatamaṇaṃ sakamanatā. Attamaṇo vā puggalo, tassa bhāvo attamanatā, sā na sattassāti

puggaladiṭṭhinivāraṇattham “cittassā”ti vuttam. Adhivāsanalakkhaṇā khanti adhivāsanakhanti. Sucisīlatā soraccam. Sā hi sobhanakammaratatā. Suṭṭhu pāpato oratabhāvo viratatā soraccam. Tenāha “suratabhāvo”ti.

Sakhilo vuccati saṇhavāco, tassa bhāvo sākhalyam, saṇhavācatā. Tam pana byatirekamukhena vibhāventī yā pāḷi pavattā, tam dassento “tattha katamam sākhalya”ntiādimāha. Tattha aṇḍakāti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo, ahicchattakādīni vā uṭṭhitāni “aṇḍakānī”ti vadanti. Pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā aṇḍakā. Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā “aṇḍakā”ti vuttā. Padumanāḷam viya sotaṃ ghaṃsayamānā pavisantī kakkasā daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā tassa parivārabhūtā kodhasāmantā. Pure saṃvaddhanārī porī, sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti porī. Tatthāti “bhāsītā hotī”ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, tattha vācāyāti vā. “Saṇhavācatā”tiādinā tam vācam pavattayamānam cetanam dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavam sammodakamudukabhāvo. Āmisena alabbhamānena, tathā dhammena cāti dvīhi chiddo. Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇam pidahanam saṅgaṇhanam paṭisanthāro. Tam sarūpato, paṭipattito ca pāḷidassanamukhena vibhāvetum “abhidhammepī”tiādimāha. Aggaṃ aggahetvāti aggaṃ attano aggahetvā. Uddesadānanti pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca uddisanaṃ. Pāḷivaṇṇanāti pāḷiyā atthavaṇṇanā. Dhammakathākathananti sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammakathanam.

Karuṇāti karuṇābrahmavihāramāha. Karuṇāpubbabhāgoti tassa pubbabhāgaupacārajjhānam vadati. Pāḷipade pana yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, karuṇācetovimuttīti pana appanāppattāva. Mettāyapi eseva nayo. Suci-saddato bhāve yya-kāram, i-kārassa ca e-kārādesam katvā ayaṃ niddesoti āha “soceyyanti sucibhāvo”ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyam, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha “vuttampi ceta”ntiādi.

Muṭṭhā sati etassāti muṭṭhassati, tassa bhāvo muṭṭhassaccam, satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattam. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativigatā vippavutthā nāma hoti, tasmā vuttam “sativippavāso”ti. “Assatī”tiādīsu a-kāro paṭipakkhe daṭṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udahe lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā pilāpanatā. Yena gahitampi ārammaṇam sammussati na sarati, sā sammussanatā. Yathā vijjāpaṭipakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññapaṭipakkham asampajaññam, avijjāyeva.

Indriyasamvarabhedoti indriyasamvaravināso. Appaṭisaṅkhāti apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādīnavānisamse avīmaṃsitvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmam. Aññānam appaṭisaṅkhāta nimittam. Akampanaññanti tāya anabhibhavanīyam ñānam, tattha tattha paccavekkhaṇāññāṇaṇceva paccavekkhaṇāya muddhabhūtam lokuttaraññāṇaṇca. Nippariyāyato maggabhāvanā bhāvanā nāma, yā ca tadatthā, tadubhayaṇca bhāventasseva icchitabbam, na bhāvitabhāvanassāti vuttam “bhāventassa uppannam bala”nti. Tenāha “yā kusalānam dhammānam āsevanā bhāvanā bahuḷikamma”nti.

Kāmam sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana

akampanīyatā sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “assatiyā akampanavasenā”ti.
Paccanīkadhammasamanato samatho samādhī. Aniccādinā vividhenākārena
dassanato vipassanā paññā. Taṃ ākāraṃ gahetvāti samādhānākāraṃ gahetvā.
Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimāṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā
cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. Nimittavasenāti
kāraṇavasena. “Eseva nayo”ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna
pavattetabbassa paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamattaṃ atidisati,
tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. Paggāho vīriyaṃ kosajjapakkhato
cittassa patitum adatvā paggaṇhanato. Avikkhepo ekaggatā vikkhepassa
uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato
lokuttaradhammānaṃ paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe
pavattākārasallakkaṇavasena samathapaggāhānaṃ upari pavattisabbhāvato
samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinnaṃ sīlassa bhedakaro vītikkamo. Sīlavināsako asaṃvaro.
Sammādiṭṭhivīnāsikāti “atthi dinna”ntiādi nayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā.

Sīlassa sampādanaṃ nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha
“sampādanato paripūraṇato”ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. Mānasikasīlaṃ
nāma sīlavisodhanavasena abhijjhādiṭṭhānaṃ. Diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇanti
atthikadiṭṭhiādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattaṃ ñāṇaṃ.

Visuddhiṃ pāpetum samatthanti cittavisuddhiādiuparivisuddhiyā paccayo bhavitum
samatthaṃ. Suvisuddhameva hi sīlaṃ tassā padaṭṭhānaṃ hotīti. Visuddhiṃ pāpetum
samatthaṃ dassananti ñāṇadassanavisuddhiṃ, paramatthavisuddhinibbānañca
pāpetum upanetum samatthaṃ kammassakatāñāṇādisammādasanaṃ. Tenāha
“abhidhamme”tiādi. Ettha ca “idaṃ akusalaṃ kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana
kammaṃ saka”nti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatājānanañāṇaṃ
kammassakatāñāṇaṃ. Tenāha “ettha cā”tiādi. “Parena katampī”ti idaṃ
nidassanavasena vuttaṃ yathā parena kataṃ, evaṃ attanā katampi sakakammaṃ
nāma na hotīti. Attanā vā ussāhitena parena katampīti evaṃ vā attho daṭṭhabbo.
Yañhi taṃ parassa ussāhanavasena kataṃ, tampi sakakammaṃ nāma hotīti
ayañhettha adhippāyo. Atthabhañjanatoti diṭṭhadhammikādisabbaatthavināsanato.
Atthajananaṃ totti idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ uppādanato. Ārabbhakāle
“aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti pavattampi vacīsaccañca lakkhaṇāni paṭivijjhantaṃ
vipassanāñāṇaṃ anulometi tattheva paṭivijjhanato. Paramatthasaccañca nibbānaṃ
na vilometi na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Ñāṇadassananti ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ, tena maggaṃ vadati. Taṃ sampayuttameva
vīriyanti paṭhamamaggasampayuttaṃ vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā
diṭṭhivisuddhiyevāti dassetum “apicā”tiādi vuttaṃ. Ayameva ca nayo
abhidhammapāliyaṃ sametīti dassento “abhidhamme panā”ti ādiṃ avoca.

Yasmā saṃvego nāma sahotappañāṇaṃ, tasmā saṃvegavatthum bhayato
bhāyitabbato dassanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha “jātibhaya”ntiādi. Bhāyanti
etasmāti bhayaṃ, jāti eva bhayaṃ jātibhayaṃ. Saṃvejanīyanti saṃvijjitaṃ
bhāyitabbam uttāsitaṃ. Tānanti kāraṇaṃ, vatthūti attho. Saṃvegajātassāti
uppannasamvegassa. Upāyapadhānanti upāyena pavattetabbam vīriyaṃ.

Kusalānaṃ dhammānanti sīlādīnaṃ anavajjadhammānaṃ. Bhāvanāyāti uppādanena
vaḍḍhanena ca. Asantuṭṭhassāti “alaṃ ettāvatā, kathaṃ ettāvatā”ti

saṅkocāpattivāsena na santuṭṭhassa. Bhiyyokamyatāti bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. Vosānanti saṅkocaṃ asamatthanti. Tussanaṃ tuṭṭhi santuṭṭhi, natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, tassa bhāvo asantuṭṭhitā. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ tassa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo appaṭivānitā. Sakkaccakiriyatāti kusalānaṃ karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. Sātaccakiriyatāti satatameva karaṇaṃ. Atṭhitakiriyatāti antarā atṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. Anolīnavuttitāti na līnappavattitā. Anikkhittachandatāti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. Anikkhittadhuratāti kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. Āsevanāti ādarena sevanā. Bhāvanāti vaḍḍhanā brūhanā. Bahulīkammanti punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiññaṃ, dibbacakkhuññaṃ āsavakkhayaññaṃ imā tisso vijjā. Paṭipakkhaviijhanaṭṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena viṣiṭṭhā muttīti vimutti. Svāyaṃ viṣeso paṭipakkhavigamaṇena, paṭiyogivigamaṇena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ “ettha cā”tiādi vuttaṃ. Tattha yena viṣesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ viṣesaṃ upādāya tā adhikaṃ mucchanato, ārammaṇe adhimucchanato ca adhimuttiyo nāmāti vuttaṃ “cittassa ca adhimutti”ti. Muttattāti sabbasaṅkhārehi viṣesena nissaṭṭattā vimutti.

Khaye ñāṇanti samucchēdavasena kilese khepetīti khayō, ariyamaggo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ khaye ñāṇaṃ. Paṭisandhivasenāti kilesānaṃ taṃtaṃmaggavajjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. Anuppādabhūtetī taṃtaṃphale. Anuppādapariyosānetī anuppādakaro maggo anuppādo, tassa pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgetī atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato añño kattā natthīti dassetuṃ kattusādhanaṇasena “lubbhatīti lobho”ti vuttaṃ. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasādhanaṇasenaṇapi attho yujjateva. Dussati muyhatīti etthāpi eseṇa nayo. Akusalañca taṃ akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato mūlañca attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṇato, na akusalabhāvasādhanaṇato. Na hi mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. Tesanti lobhādīnaṃ. “Na lubbhatīti alobho”tiādīnā paṭipakkhanayena.

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavattiākārato ca na suṭṭhu asammā pavattitānī. Virūpānīti bībhacchānī sampati, āyatiñca anīṭṭharūpattā. Kāyenāti kāyadvāreṇa karaṇabhūtena. Kāyatoti kāyadvārato. “Suṭṭhu caritānī”tiādīsū vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikame kāyasamuṭṭhānā āpatti hoti, taṃ kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ. Avītikamo kāyasucaritanti vārittasīlassa vasena vadati, cārittasīlassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti. Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusāreṇa veditabbaṃ. Ubhayattha paññattassāti kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. Sikkhāpadassa vītikkamova manoduccaritaṃ manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. Avītikkamoti

yathāvuttāya āpattiyā avītikkamo manosucaritaṃ. “Sabbassāpi sikkhāpadassa avītikkamo manosucarita”nti keci. Tadubhayañhi cārittasīlaṃ uddissapaññattaṃ sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīsucaritanti.

Pāṇo atipātīyati etāyāti pāṇātipāto, tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayopīti āha “pāṇātipātādayo pana tisso cetanā”ti. Vacīdvārepi uppannā kāyaduccaritaṃ dvārantare uppannassāpi kammaṃ sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu aṭṭhakathācariyā -

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti.

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Cetanāsampayuttadhammāti manokammabhūtāya cetanāya sampayuttadhammā. Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃ taṃ pakkhikā vā honti abbohārikā vāti. Cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti etthāpi eseṇa nayo. Tividhassa ducaritassa akaraṇavasena pavattā tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ kāyikassa vītikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyena pana sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. Eṇa nayo vacīsucarite.

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko. Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmehi paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. “Byāpādapaṭisaṃyutto”tiādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo. Byāpādavatthupaṭisaṃyuttopi byāpādapaṭisaṃyuttoti gayhamāne ubhayathāpi yojanā labbhateva. Vihimsāpaṭisaṃyuttoti etthāpi eseṇa nayo. Vihimsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā esā sattānanti vihiṃsā, tāya paṭisaṃyutto vihiṃsāpaṭisaṃyuttoti evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabha byāpādavitakkappavatti aṭṭhānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavitakkassa avadhiṃ dassetuṃ “yāva vināsanā”ti vuttaṃ. Vināsanāṃ pana pāṇātipāto evāti. “Saṅkhāro” hi dukkhāpetabbo nāma natthi”ti kasmā vuttaṃ, nanu ye “dukkhāpetabbā”ti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, ye pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya “vihimsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ. Yattha pana uppajjati, yathā ca uppajjati, taṃ dassetuṃ “ime sattā”tiādi vuttaṃ.

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi pana nikkhantattā, nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato, ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti nekkhammapaṭisaṃyutto. Nekkhammavitakko sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ “so”tiādi vuttaṃ. Asubhapubbabhāgeti asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇaṇcetta kāmavitakkassa ujuvipaccanīkadassanattāṃ kataṃ. Kāmavitakkapaṭipakkho hi nekkhammavitakkoti. Evañca katvā uparivitakkadvayassa bhūmiṃ dassentena sapubbabhāgāni mettākaruṇājhānādīni uddhaṭṭāni. Asubhajjhāneti asubhārammaṇe paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā “rukkhe sākha”ti. Jhānaṃ pādakaṃ katvāti nidassanamatthaṃ. Taṃ jhānaṃ sammāsītva uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñci pi na

byāpādeti etenāti vā abyāpādo, mettā, tāya paṭisaṃyutto abyāpādapāṭisaṃyutto. Mettājhāneti mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. Karuṇājhāneti etthāpi eseṇa nayo. Vihimsāya paṭipakkho, na vihimśanti vā etāya satteti avihimsā, karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāvirahato tesāṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? Noti dassetum “yadā”tiādi āraddhaṃ. Alobho sīsaṃ hotīti alobho padhāno hoti.

Niyamitapariṇatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patiṭṭhahati.

Taṃsāmpayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseeva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭṭhanajātikatāya avihimsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te itare dve.

Tadanvayikāti tasseeva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato “tasmīṃ sati honti, asati na hontī”ti tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. Vuttanayenevāti “kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo kāmasaṅkappo”tiādinā vitakkattike vuttanayeneva veditabbo atthato abhinnattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāmatamevetam.

Kāmaavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo “tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjantī”tiādinā. Tattha kāraṇamāha “taṃsāmpayuttāyeṇa hi etā”ti. Tathevāti yathā nekkhammavitakkādīnaṃ “asubhapubbabhāge kāmāvacaro hotī”tiādinā kāmāvacarādibhāvo vutto, tatheva tāsampi nekkhammasaññādīnampi kāmāvacarādibhāvo veditabbo.

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena takko. Viśesato takkanavasena vitakko. Saṅkappanaparikkappanavasena saṅkappo. Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttasu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappappavattiyā sātisaṃyattā. Esa nayo byāpādadhātūādīsu. Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū hīnājjhāsayehi kāmātabbādhātubhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. Viheṭṭhetīti vibādhati. Tatthāti tasmīṃ yathāvutte kāmādhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathaṃ sabbasaṅgāhikā kathā. Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā asambhinnā. Itarā dve gahitāva hontīti itarā dve dhātuyo gahitā eva honti sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū”ti vuttattā sāmāññajotanāya savisaṃyassa atibyaṇaṇa. Tatoti itarādhātudvayaṃ saṅgāhikāya kāmādhātuyā. Nīharitvāti niddhāretvā. Dassetīti evaṃ bhagavā dassetīti vattum vaṭṭati. Byāpādadhātum...pe... kathaṃ. Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato paraṃ ussagga pavattati, ṭhapetvā vā apavādivisaṃyamaṃ taṃ pariharantova ussagga pavattatīti, ñāyo hesa loke niruḷhoti.

Dve kathāti “sabbasaṅgāhikā, asambhinnā cā”ti anantarattike vuttā dve kathā. Tattha vuttanayena ānetvā kathanavasena veditabbā. Tasmā tattha vuttaattho idhāpi āharitvā veditabbo “nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī”tiādinā.

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti kāmādhātu. Brahmālokaṃ paṭhamajjhānabhūmisaññitaṃ brahmālokaṃ. Dhātuyā āgataṭṭhānamhīti “kāmadhātu rūpadhātū”tiādinā dhātuggaḥaṇe kate. Bhavena paricchinditabbāti “kāmadhavo rūpadhavo”tiādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yadaggena ca dhātuyā

āgataṭṭhāne bhavena paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo bhavavasena dhātuyā paricchijjanato. Nirujjhati kilesavaṭṭametthāti nirodho, sā eva suññataṭṭhena dhātūti nirodhadhātu, nibbānaṃ. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva honti.

Hīnadhātuttiko abhidhamme hīnattikena paricchinditabboti vuttaṃ “hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā”ti. Te hi lāmakatṭhena hīnadhātu. Hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti majjhimadhātu, avasesā tebhūmakadhammā. Uttamatṭhena atappakatṭhena ca paṇītadhātu, navalokuttaradhammā.

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti pañcakāmaguṇiko, kāmarāgo. Rūpārūpabhavesūti rūpārūpūpapattibhavesu yathādhigatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma na hotīti bhavavasena patthanāti imināva gahito. Jhānanikantīti rūpārūpajjhānesu nikantī. Bhavavasena patthanāti bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamaṃ mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā “bhavataṇhā”ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi vibhavo uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā vibhavataṇhā. Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā kāmataṇhāti paṭthamanayo, “sabbepi tebhūmakadhammā kāmānīyatṭhena kāmā”ti vacanato te ārabba pavattā diṭṭhiyippayuttā sabbāpi taṇhā kāmataṇhāti dutiyanayoti ayametesam viseso.

Abhidhamme panāti pana-saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho abhidhamme “kāmataṇhā”ti āgatoti imaṃ visesaṃ joteti. Tikantarampi samānaṃ taṇhaṃyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya taṃ “vāro”ti vattabbataṃ arahatīti “iminā vārenā”ti vuttaṃ. Iminā vārenāti iminā pariyāyenāti attho. Rajanīyatṭhenāti kāmānīyatṭhena. Pariyādiyitvāti pariggahetvā. Tatoti kāmataṇhāya. Nīharitvāti niddhāretvā. Itarā dve taṇhāti rūpataṇhaṃ, arūpataṇhaṃca dasseti. Etena “kāmataṇhā”ti sādharmaṇavacanametam sabbassapi lobhassa, tassa pana “rūpataṇhā arūpataṇhā”ti visesavacanaṃ yathā kāmaguṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. Nirodhataṇhāti bhavanirodhe bhavasamucchede taṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manussattabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacaraarūpāvacarattabhāve tṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodhaṃ ārabba pavattati, tasmā taṃsahagatāpi taṇhā tameva ārabba pavattatīti.

Vaṭṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā te hi nissarituṃ appadānavasena kammavipākavaṭṭe taṃsamaṅgisattaṃ tesam parāparuppattiyā paccayabhāvena saṃyojenti, evaṃ kilesavaṭṭepīti. Satīti paramatthato vijjamāne. Rūpādibhedeti rūpavedanādivibhāge. Kāyeti khandhasamūhe. Vijjamānāti satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayam atthevāti. Vicinantoti dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. Kicchatīti kilamati. Parāmasatīti parato āmasati. “Sīlena suddhi, vatena suddhī”ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamitvā tassa parato āmasati nāma. Vīsativatthukā diṭṭhīti rūpādi-dhamme, paccekaṃ te vā nissitaṃ, tesam vā nissayabhūtaṃ, sāmibhūtaṃ vā katvā parikappanavasena pavattiyā vīsativatthukā attadiṭṭhi vīsatī. Vimatīti dhammesu sammā, micchā vā mananābhāvato saṃsayitaṭṭhena amatī, appaṭipajjananti attho. Vipariyāsaggāhoti asuddhimagge “suddhimaggo”ti viparītaggāho.

Cirapārivāsiyaṭṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena. Āsavanaṭṭhenāti sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. Savatīti pavattati. Avadhiattho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādo kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “ā pāṭaliputtā vuṭṭho devo”ti. Abhividhi kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto”ti. Abhividhiattho ayaṃ ā-kāro veditabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāḷiṃ sandhāyāha. Tattha hi “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti dvividhā āsavā āgatāti. Katthacīti tikanipāte āsavasutte, aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu. Saḷāyatanasuttasupī hi “tayo me āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti tayo eva āgatāti. Nirayaṃ gamentīti nirayaḡāminīyā. Yasmā idha sāsavaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ āsavapariyāyena desitaṃ, tasmā pañcagatisaṃvattaniyabhāvena āsavā āgatā. Imasmiṃ saṅgītisutte tayo āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggaṃ ā gotrabhuṃ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhasena, abhiyāpanamadakaraṇavasena āsavaśadisatā ca etesaṃyeva, na aññesaṃ, tasmā etesveva āsava-saddo nirulho daṭṭhabbo. Na cettha “diṭṭhāsavo nāgato”ti cintetabbaṃ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggaṇeṇeva gahitattā. Kāmāsavo nāma kāmānaṭṭhena, āsavanaṭṭhena ca. Vuttāyeva atthato ninnānākaraṇato.

Kāme esati gavesati etāyāti kāmesanā, kāmānaṃ abhipatthanāvasena, pariyeṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. Bhavesanā pana bhavapatthanā, bhavābhiraṭibhavajjhosaṇavasena pavattarāgo. Diṭṭhigatikasammatassāti aññatitthiyeḡi parikappitassa, sambhāvitassa ca. Brahmacariyassāti tapopakkamassa. Tadekaṭṭhanti tāḡi rāgaḡiṭṭhīḡi sahaḡekaṭṭhaṃ. Kammanti akusalakammaṃ. Tampi hi kāmāḡiḡe nibbattanāḡiṭṭhānāḡiḡivasena pavattaṃ “esatī”ti vuccati. Antaggāḡihikā diṭṭhīti nidassanaḡattametamaṃ. Yā kāci pana micchāḡiṭṭhi tapopakkamaḡetukā brahmacariyesaṇā eva.

Ākārasaṇṭhānanti viṣiṭṭhākārāvaṭṭhānaṃ kathaṃvidhanti hi kena pakārena saṇṭhitaṃ, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanaṃ viṣiṭṭhākārena avaṭṭhānaṃ vidhā, vidhīyati viśadisākārena ṭhapiyatīti vidhā, koṭṭhāso. Vidahanato hīnāḡiḡivasena viḡividhenākārena dahanato upadhāraṇato vidhā, mānova. Seyyasadisahīnānaṃ vasaṇāti seyyasadisahīnabhāvānaṃ yāthāvā’ yāthāvabhūtānaṃ vasaṇa. Tayo mānā vuttā seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisaḡiṇesupī. Tenāḡa “ayañḡi māno”tiāḡi. Idāḡi yathāuddiṭṭhe navavidhepi māḡe vatthuvibhāḡena dassetuṃ “tatthā”tiāḡi vuttaṃ. Rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati kasmā? Te viśesato attānaṃ seyyato dahanatīti. Idāḡi tamatthaṃ vitthārato dassento “rājā hī”tiāḡiḡimāḡa. Ko mayā sadiso atthīti ko-saddo paṭikkhepattho, aññō sadiso natthīti adhippāyo. Etesaṃyevāti rājūnaṃ, pabbajitānañca. Uppajjati seṭṭhavaṭṭhukattā tassa. “Hīnoḡamaśmī”ti māḡeḡi eseḡa nayo.

“Ko mayā sadiso aññō rājapuriso atthī”ti vā “mayḡaṃ aññeḡi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa”nti vā “amacco ti nāmāḡeḡa...pe... nāmāḡa”nti vāti sadisaṇṇa seyyamānāḡiḡinaṃ tiṇṇaṃ pavattiākāradassanaṃ.

Dāsāḡiḡinanti āḡi-saddena bhatika kammakarāḡiḡinaṃ parāḡiḡiḡinavuttikānaṃ gahaṇaṃ. Āḡi-saddena vā gahite eva “pukkusaḡaṇḡālādayopi”ti sayameḡa dasseti. Nanu ca māno nāmāḡaṃ saṃpaggaharaso, so kathaṃ omāḡe sambhavaṭṭi? Sopi

avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “kiṃ dāso nāma ahanti ete māne karotī”ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

Yāthāvamānā bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā, tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavatthukatāya hi te yāthāvamānā.

“Arahattamaggavajjhā”ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ.

Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā, oḷārikatamā ca. Māno hi “ahaṃ asmī”ti pavattiyā uparimaggesu sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. Ayāthāvamānā nāma ayathābhūtavatthukatāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena paṭhamamaggavajjhā vuttā.

Atati satataṃ gacchati pavattatīti addhā, kāloti āha “tayo addhāti tayo kālā”ti. Suttantapariyāyenāti bhaddekarattasuttādīsu āgatanayena. Tattha hi “yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī”ti addhāpaccuppannaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “paṭisandhito pubbe”tiādi. Tadantaranti tesam cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ paccuppanno addhā, yo pubbantāparantānaṃ vemajjhatāya “pubbantāparante kaṅkhati, pubbantāparante aññāṇa”nti evamādīsu “pubbantāparanto”ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena saṅgahitoti āha “bhaṅgato uddhaṃ atīto addhā nāmā”ti. Tathā anuppanno dhammo anāgataṃsena saṅgahitoti āha “uppādato pubbe anāgato addhā nāmā”ti. Khaṇattayeti uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi dhammo hetupaccayassa samavāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ udayo, viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ vayo, tadubhayavemajjhaṃ ṭhiti. Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva āpannoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, tañca upādāya loke kālasamaññāti dassetuṃ “atītādibhedo ca nāma aya”ntiādi vuttaṃ. Idhāti imasmiṃ loke. Teneva vohārenāti taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya dhammo “atīto anāgato paccuppanno”ti yena vohārena vohāriyati, dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseeva dhammassa pavattiyavatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena “atīto addhā”tiādinā vutto.

Anta-saddo loke pariyoṣāne, koṭiyaṃ niruḷhoti tadatthaṃ dassento “antoyeva anto”ti āha, koṭi antoti attho. Parabhāgoti pārimanto. Amati gacchati bhavappabandho niṭṭhānaṃ etthāti anto, koṭi. Amanaṃ niṭṭhānagamananti anto, osānaṃ. So pana “esevanto dukkhassā”ti vuttattā dukkhaṇṇavassa pārimantoti āha “parabhāgo”ti. Ammati paribhuyyati hīlīyatīti anto, lāmako. Ammati bhāgasō ñāyatīti anto, aṃsoti āha “koṭṭhāso anto”ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti sakkāyo, khandhā, te pana ariyasaccabhūtā idhādhippetāti vuttaṃ “pañcupādānakkhandhā”ti. Purimataṇhāti yesaṃ nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā. Appavattibhūtanti nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesam appavattiṭṭhānabhūtaṃ. Yadi “sakkāyo anto”tiādinā aññamaññaṃ vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha “maggo panā”tiādi. Tattha upāyattāti upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evaṃ sakkāyaggahaṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhataduko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyaṃ āpajjati, na tiko. Yathā pana

sakkāyaṃ gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evaṃ sakkāyanirodhaṃ gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evaṃ sati catukko ayaṃ āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇaṃ na cintetabbaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā - idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikālikā, asati maggabhāvanāyaṃ paccayānuparamena apariyāntā ca, nibbānaṃ pana appaccayattā attano niccatāya eva sabbadābhāvīti anādikāliko, apariyānto ca. Iti imāni tīṇi saccāni mahāthero imāya sabhāgatāya “tayo antā”ti tikaṃ katvā dasseti. Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvataṃ dīpetuṃ tikato bahikatoti ayamettha attanomaṭi.

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhaṃyeva vā yathā devo eva devatā. Dukkha-saddo cāyaṃ adukkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci anīṭṭhatāvisesaṃ upādāya pavattatīti tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena visesetvā “dukkhadukkhatā”ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsāṅkāti visesitabbatā yathā “rūparūpaṃ tilatela”nti ca. Saṅkhārabhāvenāti saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkharīyāntīti saṅkhārā, adukkhamasukhavedanā. Saṅkharīyamānattā eva hi asāratatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādahappattā eva hutvā saṅkhārā pavattantīti āha “saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīṭitā”ti. Tasmāti yathāvuttakāraṇato.

Aññadukkhasabhāvavirahatoti dukkhadukkhatāvipariṇāmadukkhatāsaṅkhātassa aññassa dukkhasabhāvassa abhāvato. Vipariṇāmeti pariṇāme, vigameti attho. Tenāha papañcasūdanīyaṃ “vipariṇāmadukkhatāti natthibhāvo dukkha”nti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha “sukhassa hī”tiādi. Pubbe vuttanayo padesanissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhatam dassetuṃ “apicā”ti dutiyanayo vutto. Nanu ca “sabbe saṅkhārā dukkhā”ti vacanato sukhadukkavedanānampi saṅkhāradukkhatā āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmāññajotanāpavādabhūtena itaradukkhatāvacanena nivattīyatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā”ti.

Micchāsabhāvoti “hitasukhāvaho me bhavissatī”ti evaṃ āsīsitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva “subha”ntiādiviparītappavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsū pavattamānāpi hi hitasukhaṃ icchantāva pavattantīti te dhammā “hitasukhāvahā me bhavissantī”ti āsīsitā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesū subhādivipariyāsadaḥhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsū pavatti hotīti te dhammā asubhādīsū subhādiviparītappavattikā honti. Vipākādāne sati khandhabhedānantarameva vipākādānato niyato, micchatto ca so niyato cāti micchattaniyato. Anekesu ānantariyesu katesu yaṃ tattha balavaṃ, taṃ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti “vipākādāne satī”ti vuttaṃ. Khandhabhedānantaranti cutianantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese “kandhānaṃ bhedo”ti vuttā, etena vacanena sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamena niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ, diṭṭhadhammavedanīyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā,

ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesam pavattīti sampaṭicchitabbametam aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaram ekantena phaladānato.

Nanu evam aññesampi upapajjavedanīyānam aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjati? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānam paṭhamajjhānādīnam dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānam avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammabalaṃ ānantariyabalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi. Tasmā tesameva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cutianantaram pana phalaṃ anantaram nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni anantarapayojanāni cāti sabhāvato ānantariyāneva ca honti. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyañca paṭisandhiṃ karonti, na samatthataāvighātattāti natthi tesam niyatānantariyatānivattīti. Na hi samānasabhāvaṃ samānasabhāvassa samatthataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānīpi upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbānīti. Sammāsabhāveti saccasabhāve. Niyato ekantiko anantameva phaladānenāti sammattaniyamato. Na niyatoti ubhayathāpi na niyato. Avasesānam dhammānanti kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesam dhammānam.

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. Avijjā tamo nāma ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha “tamo vihato, āloko uppanno, tamokkhandho padālito”ti ca ādi. Avijjāsīsena vicikicchā vuttā mahatā sammohena sabbakālaṃ aviyujjanato. Āgammāti patvā. Kaṅkhatīti “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiādinā kaṅkhaṃ uppādeti saṃsayam āpajjati. Adhimuccituṃ na sakkotīti pasādādhimokkhasena adhimuccituṃ na sakkoti. Tenāha “na sampasīdatī”ti. Yāvattakañhi yasmiṃ vatthusmiṃ vicikicchā na vigacchati, tāva tattha saddhādhimokkho anavasaro. Na kevalaṃ saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tattha na patiṭṭhahati eva.

Na rakkhitabbānīti “imāni mayā rakkhitabbānī”ti evam katthaci rakkhākiccaṃ natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. Satiyā eva rakkhitānīti muṭṭhassaccassa bodhimūle eva savāsaṇaṃ samucchinattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. Natthi tathāgatassa kāyaduccaritanti tathāgatassa kāyaduccaritaṃ nāma nattheva, yato suparisuddho kāyasamācāro bhagavato. No aparisuddhā, parisuddhā eva aparisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññutāvasena siyā tesam apārisuddhilesa, na bhagavatoti dassetuṃ “na panā”tiādi vuttaṃ. Tattha vihārakāraṃ āpattinti ekavacanavasena “āpattiyo”ti ettha āpatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Esa nayo sesesupi. “Manodvāre”ti idaṃ tassā āpattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā āpatti atthīti. Saupārambhavasenāti savattabbatāvasena, na pana duccaritalakkhaṇāpattivāsena, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati. Yathā āyasmato mahākappinassāpi “gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ.

Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṅghakammaṃ, na vā gaccheyya’’nti parivitakkitaṃ.
Manoduccaritanti manodvārikaṃ appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi
taṃ duccaritaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamāno
accantavivekajjhāsayaṭāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ
paṭikkhipanto “na kho te...pe... uppādetabba’’nti avoca, tasmā so therassa
cittuppādo bhagavato na pāsaṃsoti katvā manoduccaritaṃ nāma jāto, tassa ca
paṭikkhepo upārambhoti āha “tasmīṃ manoduccarite upārambhaṃ āropento’’ti.
Bhagavato pana ettakampi natthi, yato pavāraṇāsutte “handā dāni, bhikkhave,
pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti vutto
bhikkhusaṅgho “na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā
vācasikaṃ vā’’ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampāṭicchi. Ayañhi
lokanāthassa ducaritābhāvo bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato ahosi, pageva
buddhabhūmiyanti dassento “anacchariyañceta’’ntiādīmāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti buddhadhammā. Tathā hi te
buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tattha “natthi tathāgatassa
kāyaduccarita’’ntiādinā kāyavacīmanoduccaritābhāvavacanaṃ yathādhikāraṃ
kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na
āveṇikadhammantaradassanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇānuparivattini
kuto kāyaduccaritādīnaṃ sambhavo. “Buddhassa appaṭihatañña’’ntiādinā vuttāni
sabbaññutaññāṇato visum̐yeva tīṇi ñāṇāni catuyonipañcagatiparicchedakaññāṇāni
viyā’’ti vadanti. Ekaṃyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihataññaṃ nāma
sabbaññutaññāṇameva. Natthi chandassa hānīti sattesu hitachandassa hāni natthi.
Natthi vīriyassa hānīti khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. “Natthi
davāti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. Natthi ravāti sahasā kiriyā natthi’’ti vadanti,
sahasā pana kiriyā davā “aññaṃ karissāmī’’ti aññakaraṇaṃ ravā. Khalitanti
virājjanāṃ ñāṇena apphuṭaṃ. Sahasāti vegāyitattaṃ turitakiriyā. Abyāvaṭo manoti
nirattako cittasamudācāro. Akusalacittanti aññāṇupekkhamāha, ayañca
dīghabhāṇakānaṃ pāṭho ākulo viya. Ayaṃ pana pāṭho anākulo -

Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataññaṃ, anāgataṃse,
paccuppannaṃse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa
bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti,
sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ. Imehi chahi dhammehi
samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi
dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi
vimuttiyā. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato
natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi
abyāvaṭaṃmano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha appaṭisaṅkhānupekkhāti aññānupekkhā. Sesāṃ vuttanayameva. Ettha ca
tathāgatassa ājīvaṇīyapārisuddhiṃ kāyavacīmanasamācārapārisuddhiyāva saṅgahetvā
samācārattayavasena mahātherena tiko desito.

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti kiñcanā.
Tenāha “kiñcanāti palibodhā’’ti.

Anudahanaṭṭhenāti anu anu dahanatṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittarakkhaṇā katham anudahantīti āsaṅkam nivattetum “tattha vatthūnī”ti vuttam, daṭṭhabbānīti vacanaseso. Tatthāti tasmim rāgādīnam anudahanaṭṭhe. Vatthūnīti sāsane, loke ca pākaṭattā paccakkhabhūtāni kāraṇāni. Rāgo uppanno tikhiṇakaro hutvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhim attanā sahaṇādhāmmehi hadayappadesam jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sanissayam. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha “teneva jhāyitvā kālamakāsī”ti. Dosassa nissayānam dahanatā pākaṭā evāti itaram dassetum “mohavasena hī”tiādi vuttam. Ativattitvāti atikkamitvā.

Kāmam āhuneyyaggiādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi icchitamattā, na sattānam tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānam atthasādhakā, te dassetum “āhunam vuccatī”tiādi vuttam. Tattha ādarena hunanam pūjanam āhunanti sakkāro “āhuna”nti vuccati, taṃ āhunam arahanti. Tenāha bhagavā “āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnametaṃ adhivacana”nti. Yadaggena ca te puttānam bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “tesu...pe... nibbattanti”ti. Svāyamatthoti yo mātāpitūnam attano upari vipaṭipannānam puttānam anudahanassa paccayabhāvena anudahanaṭṭho, so ayamattho. Mittavindakavatthunāti mittavindakassa nāma mātari vipaṭipannassa purisassa tāya eva vipaṭipattiyā cirataram kālam āpāyikadukkhānubhavanadīpanena vatthunā veditabbo.

Idāni tamattham kassapassa bhagavato kāle pavattam vibhāvetum “mittavindako hī”tiādi vuttam. Dhanalobhena, na dhammacchandenāti adhippāyo. Akutobhayam kenaci anuṭṭhāpanīyatāya. Nivāresi samuddapayātā nāma bahvantarāyāti adhippāyena. Antaram katvāti atikkamanavasena dvinnam pādānam antare katvā.

Nāvā aṭṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasam rakkhitauposathakammānubhāvena sampattiṃ anubhavanto. Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evaṃ aparāparāhipīti āha “tāhi ‘parato parato mā agamāsī’ti vuccamāno”ti. Khuracakkadharanti khuradhārūpamacakkadharam ekaṃ purisaṃ. Upaṭṭhāsi pāpakammassa balena.

Catubbhīti catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattiṃ anubhavitvāti vacanaseso. Aṭṭhajjhagamāti rūpādikāmaguṇehi tato visiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. Atricchanti atricchāsaṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmaguṇe icchanto. Cakkanti khuracakkaṃ. Āsadoti anattābhāvaṇa āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. Purimanayenevāti anudahanassa paccayatāya.

Aticārīnīti sāmikaṃ atikkamitvā cārīnī micchācārīnī. Rattiṃ dukkhanti attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkham. Vañcetvāti taṃ ajānāpetvāva kāraṇaṭṭhānagamanaṃ sandhāya vuttam. Paṭapaṭantīti paṭapaṭā katvā. Anuravadassanañhetam. Muṭṭhiyogo kirāyam tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyam niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsaṃ. Tena vuttam “so tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyimsū”ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇam arahatīti dakkhiṇeyyo, bhikkhusaṅgho. Revatīvatthu vimānavatthupetavatthūsu tesam aṭṭhakathāyaṇa āgatanayena veditabbam.

“Tividhena rūpasaṅgaho”ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā “catubbidho”ti vuttoti? “Saṅgaho”ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. “Tividhena rūpasaṅgaho”tiādīsu padesu saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāñña gahetabbataṃ patto “tividhena rūpasaṅgaho”tiādīsu “saṅgaho”ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. “Jātisaṅgaho”ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamatto viññāyateva sambandhārahassa añña avuttattā yathā “mātāpitu upaṭṭhāna”nti. Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhippetamatthaṃ aparipuṇṇaṃ katvā dassetuṃ “jātisaṅgaho” icceva vuttaṃ. Samānajātikānaṃ saṅgaho, samānajātiyā vā saṅgaho sajātisaṅgaho. Sañjāyati etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho sañjātisaṅgaho, sañjātidesena saṅgahoti attho. Kiriyāya evarūpāya saṅgaho kiriyāsaṅgaho. Rūpakkhandhagaṇananti “rūpakkhandho”ti gaṇanaṃ saṅkhyāṃ gacchati ruppanasabhāvattā. Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanāti vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanaṃ nipassati paccakkhato vijānātīti nidassanaṃ, cakkhuviññāṇaṃ, nidassatīti vā nidassanaṃ, daṭṭhabbabhāvo, cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanaṃ visesetuṃ aññaṃ viya katvā “saha nidassananti sanidassana”nti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmāñña hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so añño viya katvā upacarituṃ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti. Cakkhupaṭiḥhananasamatthatoti cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāya. Ghaṭṭanaṃ viya ca ghaṭṭanaṃ daṭṭhabbaṃ. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabhāvasaṅkhātaṃ nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Ettha ca dasannaṃ āyatanānaṃ yathārahaṃ sayāṃ, nissayavasena ca sampattānaṃ, asampattānaṃ ca paṭimukhabhāvo aññaṃ aṇapātanaṃ paṭiḥhananaṃ, yena byāpārādivikārapaccayantarassannidhāne cakkhādīnaṃ visayesu vikāruppatti. Tattha byāpāro cakkhādīnaṃ savisayesu āvicchannaṃ, rūpādīnaṃ itthānitiṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhujananti ime ādisaddasaṅgahitā. Tehi vikārappattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto vikāro. Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. Vuttappakāraṇanti “cakkhuviññāsaṅkhāta”nti vuttappakāraṃ. Nāssa paṭighoti etthāpi “vuttappakāra”nti ānetvā sambandho. Avasesaṃ soḷasavidhaṃ sukhumarūpaṃ.

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayuttadhamme yathāsakaṃ kiccesu saṃvidahantī viya abhisandahantī vattamānā teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepi paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha “sahajāta...pe... rāsī karontī”ti. Abhisāṅkharontī abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkharoti. Puññābhisaṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnaṃ katvā saṅkharoti paccayato, sabhāvato, pavattiākārato ca sayāṃ itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarehipi. Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca puñño.

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyunipphādanādimahānubhāvatāya mahācittesu pavattacetanānaṃ. Aṭṭheva cetanā honti, yā kāmāvacarā kusalā. “Terasapī”ti kasmā vuttaṃ, nanu “navā”ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā ñāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha “yathā hī”tiādi. Kasiṇaparikammaṃ karontassāti kasiṇesu jhānaparikammaṃ karontassa. “Pathavī pathavī”tiādi bhāvanā hi

kasiṇaparikammaṃ. Tassa hi parikammassa supagaṇabhāvato anuyuttassa tattha ādarākaraṇena siyā ñāṇarahitacittaṃ. Jhānapaccavekkhaṇāyapi eseṇa nayo. Keci maṇḍalakaraṇampi bhāvaṇaṃ bhajāpentī.

Dānavasena pavattacittacetasiṇadhammā dānaṃ, tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā dānaṃ ārabbhā, dānañca adhikicca uppajjatīti vuttā. Evaṃ itaresupī. Ayaṃ saṅkhepadesanāti ayaṃ puññābhisaṅkhāre saṅkhepato atthadesanā, atthavaṇṇanāti attho.

Somanassacittanāti anumodanāpavattidassanamatametaṃ daṭṭhabbaṃ. Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlampi sīlameva, paripuṇṇaṃ pana sabbaṅgasampannaṃ sīlaṃ dassetuṃ “sīlapūraṇatthāyā”tiādi vuttaṃ. Nayadassanaṃ vā etaṃ, tasmā “niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlaṃ samādiyissāmī”ti vihāraṃ gacchantassa, samādiyitvā samādinnaṃ ca tasmīṃ, “sādhū suṭṭhū”ti āvajjantassa, taṃ sīlaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā veditabbā.

Pubbe samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammasananayena taṃ dassetuṃ “paṭisambhidāyaṃ vuttenā”tiādi vuttaṃ. Tattha aniccatoti aniccabhāvato. Dukkhatō, anattatoti etthāpi eseṇa nayo.

Tattha ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammavasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ dubbibhāvaṃ, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kasiṇesu ito bāhirakānaṃ attābhiniṇeso, tāni imesaṃ jhānānaṃ ārammaṇabhāvena upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanatthaṃ dasa kasiṇāni gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlākāravasena dvattiṃsa koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni nātisaṅkhepavittāranayena ca manasi kātabbāti dassanatthaṃ dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānirīhaabyāpārabhāve dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāvavibhāvanatthaṃ indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā bhūmittayapariyāpannatāya tividhāva hontīti dassanatthaṃ tisso dhātuyo gahitā. Ettāvatā nimittaṃ dassetvā pavattaṃ dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā. Ettake abhiññeyyavisesse pavattamanasikāraṇakosallena saṇhasukhumesu nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattetabboti dassanatthaṃ jhānaappamaññārūpāni gahitāni. Tattha jhānāni nāma vuttāvesasārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja manasikātabbāti dassanatthaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni. Paccayākāramanasikāro hi sukkena, suṭṭhutarāñca lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā so pacchato gahito. Evaṃ ete sammasanīyabhāvena gahitā khandhādivasena koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atītādibhedāṃ anāmasitvā gayhamānā dvīhi ūnāni dvesatāni hontī. Idaṃ tāvettha pālīvavattthānaṃ, atthavicāraṃ pana icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbā.

Na puññoti apuñño. Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho veditabbo. Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpataṇhāsāṅkhātassa iñjitassa abhāvato aniñjaṃ, aniñjameva “āneñja”nti vuttaṃ. Tathā hi rūpārammaṇaṃ

rūpanimittārammaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena “āneñja”nti vuccati.

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ sattavidho. Tisso sikkhāti adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā sekkho, ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyam. Sikkhanasīloti vā sekkho. Puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhapariyāyena vuttā. Asekkhoti ca yattha sekkhabhāvāsaṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokīyanibbānesu asekkhabhāvanāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhīpaññāsaṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesevivipamuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato etā “sikkhā”ti vattum yuttā aṭṭhasupī maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggaheṭṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca “sekkho”ti vattabbo siyāti tannivattanatthaṃ asekkhoti yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacaṇaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhāvacaṇaṃ, na ca “sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto”ti ca vattabbataṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacaṇaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhāvacaṇaṃ, “sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā”ti ca vattabbataṃ arahanti.

“Sikkhatīti sekkho”ti ca apariyositasikkho dassitoti. Anantameva “khīṇāsavo”ti ādiṃ vatvā “na sikkhatīti asekkho”ti vuttattā pariyositasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti etasmiṃ atthe sekkhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvuttehi ca atthehi sekkhoti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpannoti? Na taṃsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādikiccakaraṇaṃ, vipākabhāvañca, tasmā te eva sekkhadhammā “aggaphaladhammabhāvaṃ āpannā”ti sakkā vattum, kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītaranti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī “asekkho”ti vuccatīti.

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayoanuppatto. So hi rattaññutāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvariyaṃ appattiyā jātithero nāma. Therakaraṇā dhammāti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimmanakā. Theroti vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. Sīlavāti pāsaṃsena sātisaṃyena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu sutam etenāti bahussuto, etenāssa sutaviraṇasaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, paṭisaṅkhānabalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṃ vadati. “Catunnaṃ jhānaṇaṃ lābhī”ti iminā nīvaraṇādisaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, bhāvanābalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṃ katheti. “Āsavānaṃ khayā”tiādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṃ, khīṇāsavatttherabhāvena paṭiṭṭhitabhāvañcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisamāpanaṃ, atha kho paccekaṃ vākyaparisamāpananti dassento “evaṃ vuttesu dhammesū”tiādimāha. Theranāmakō vā “thero”ti evaṃ nāmako vā.

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṃ parassa dīyati etenāti dānaṃ,

pariccāgacetanā. Dānameva dānamayaṃ. Padapūraṇamattam maya-saddo. Puññañca taṃ yathāvuttenatthena kiriya ca kammabhāvatoti puññakiriya. Paresaṃ piyamanāpatāsevanīyatādīnaṃ ānisaṃsānaṃ. Pubbe...pe... vasenevāti saṅkhārattike vuttadānamayasīlamayabhāvanāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. Etthāti etesu puññakiriya vatthūsu. Kāyena karontassāti attano kāyena pariccāgapayogaṃ pavattentassa. Tadattanti dānatthaṃ. “Imaṃ deyyadhammaṃ dehī”ti vācaṃ nicchārentassa. Dānapāramiṃ āvajjetvā vāti yathā kevalaṃ “annadānādīni demī”ti dānakāle taṃ dānamayaṃ puññakiriya vatthu hoti, evaṃ “imaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū”ti dānapāramiṃ āvajjetvā dānakālepi dānasīseva pavattitattā. Vattasīse tathavāti “etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇī kulacāritta”nti cārittasīle tathavā dadato cārittasīlamayaṃ. Yathā deyyadhammapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse tathavā dadato sīlamayaṃ puññakiriya vatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyyadhamme khayato, vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayam puññakiriya vatthu hoti pubbabhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīticetanā apacitisahagataṃ apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacitīyā sahagataṃ sahapavattanti apacitisahagataṃ. Apacāyanavasena pavattaṃ puññakiriya vatthu. Vayasā guṇehi ca vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā veyyāvaccam, veyyāvaccameva veyyāvaccasahagataṃ. Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattiyā samuṭṭhāpanavaseneva sahagataṃ pavattanti veyyāvaccasahagataṃ, tathā pavattaṃ puññakiriya vatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadīyati etenāti pattānuppadānaṃ. Tathā parena anuppadinnatāya pattaṃ abbhanumodati etenāti pattābbhanumodanaṃ. Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhanumodīyati etenāti abbhanumodanaṃ. Dhammaṃ deseti etāyāti desanā, desanāva desanāmayam. Suṇāti etenāti savanaṃ, savanameva savanamayaṃ. Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamaṃ diṭṭhijugataṃ. Sabbattha “puññakiriya vatthū”ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgatā.

Pūjāvasena sāmīcīkiriya apacāyanaṃ apacitī. Vayasā guṇehi ca jeṭṭhānaṃ gilānānañca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ veyyāvaccam. Ayametesam visesoti āha “tatthā”tiādi. Cattāro paccaye datvā sabbasattānanti ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiñci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā “katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū”ti pariṇāmanampi pattānuppadānameva. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmaṭṭhattā. Paresaṃ deseti hitapharaṇena muducittenāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Evanti evaṃ imaṃ dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti. Evañhissa savanaṃ attano, paresaṃ sammāpaṭipattiyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. Sabbesanti sabbesampi dasannaṃ puññakiriya vatthūnaṃ. Niyamalakkhaṇanti mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvaṃ. Diṭṭhiyā ujubhāvenevāti “atthi, natthi”ti antadvayassa durasamussāritatāya “atthi dinna”ntiādi nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiñci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitam mahājutikaṃ mahāvippahāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāḷiyam āgateheva tīhi. Sīlamaye puññakiriyavatthumhi saṅgaham gacchanti cārittasīlabhāvato. Dānamaye saṅgaham gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmam desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅgaham gacchatīti vuttam yuttā, kusaladhammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanasīse ṭhatvā pavattitā viya savanena saddhim bhāvanāmaye saṅgaham gacchantīti vuttam. “Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye”ti keci. Diṭṭhijugate eva ca attanā katassa puññassa anussaraṇam, tassa ca paresam atthāya pariṇāmanam, guṇapasaṃsā, aññehi kariyamānāya puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā ca anumodanam saraṇagamananti evam ādayo puññavisesā saṅgaham gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesam ijjhanato.

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo codanā, sā yāni nissāya pavattati, tāni codanāvattūni diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha “codanākāraṇāni”ti. Diṭṭhenāti ca hetumhi karaṇavacanam, diṭṭhena hetunāti attho. Kiṃ pana taṃ diṭṭhanti āha “vītikkaṃ”nti. Disvāti ca dassanahetūti ayamettha attho yathā “paññāya cassa disvā”ti. “Sutenā”tiādīsupi iminā nayena attho vedītabbo. Parassāti parato, parassa vā vacanam sutvā. Diṭṭhaparisaṅkitenāti diṭṭhānugatena parisaṅkitena, tathā parisaṅkitena vā vītikkamena. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Codeti vatthusandassanena vā saṃvāsappaṭikkhepena vā sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmiṃ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotīti āha “ayamettha saṅkhepo”ti. Vitthāram pana icchantānam tassa adhigamupāyam dassento “vitthāro pana...pe... vedītabbo”ti āha.

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatatāti attho. Samannāgamo ca tesam paṭisevanam, samadhigamo cāti āha “kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā”ti. Paccupaṭṭhitakāmāti dutiyatatiyarāsīnam viya sayam, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti paccupaṭṭhitakāmā. Te pana tesam yebhuyyena nibaddhāni hontīti “nibaddhakāmā”ti vuttam. Catudevalokavāsinoti cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. Vinipātikāti āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti paranimmitakāmā.

Pakatisevanavasenāti anumānato jānanam vadati, na paccakkhato. Vasam vattentīti yathāruci pātabyatam āpajjanti. “Methunam paṭisevanti”ti idaṃ pana keci vādapaṭisedhanattham vuttam. Tenāha “keci panā”tiādi. Te “yāmānam aññamaññam ālīngitamattena, tusitānam hatthāmasanamattena, nimmānaratīnam hasitamattena, paranimmitavasavattīnam olokitamattena kāmakiccam ijjhati”ti vadanti. “Itaresam dvinnam dvayamdvayasamāpattiyā vā”ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmānaṃca uttaruttari paṇītapāṇītarapaṇītatamabhāvato. Kevalam pana nissandābhāvo tesam vattabbo. Kāmakiccanti taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvaham phassasukham. Kāmāti kāmūpabhogā. Pākatikā evāti heṭṭhimehi ekasadisā eva. Ekasaṅkhātanti ekarūpaṃ samānarūpanti, samaññātam samānabhāvanti vā attho.

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. Heṭṭhāti paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. Paṭhamajjhānasukhanti kusalapāṭhamajjhānam. Bhūmivasenapi heṭṭhuparibhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusalapāṭhamajjhānam nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpapattīnam vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva paṭhamajjhānasukhūpapatti vuttā. Tintāti temitā, jhānasukhena ceva

jhānasamuṭṭhānapañītarūpaphuṭṭhakāyena ca paṇītā vittāti attho. Tenevāha “samantato tintā”tiādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukhaṃ santataratāya paṇītaram bahulañca pavattati, tasmā vuttaṃ “idampi vipākajjhānasukhaṃ eva sandhāya vutta”nti. Tesanti ābhassarānaṃ. Sappītikassa sukhassa ativiya uḷārabhāvato tena ajjhotthatacittānaṃ bhavalobho mahā uppajjati. Santamevāti vitakkavicārasaṅkhobhapītiubbilāvivigamena ativiya upasantaṃyeva. Tathā santabhāveneva hi taṃ attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya “paṇīta”nti vuccati. Tenāha “paṇītamevā”ti. Atappakena sukhapāramippattena sukhena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti tusitā. Yasmā te tato uttari sukhassa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ “tato...pe... santuṭṭhā hutvā”ti. Tatiyajjhānasukhanti tatiyajjhānavipākasukhaṃ.

Satta ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesam tesam āveṇīkapaññā. Ṭhapetvā lokuttaram paññaṃ avasesā paññā nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā “sekkhā”tipi na vattabbā, “asekkhā”tipi na vattabbāti nevasekkhānasekkhā, puthujjanapaññā.

Yogavihitesūti paññāvihitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. Kammāyatanesūti ettha kammameva kammāyatanam, kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā kammāyatanam. Esa nayo sippāyatanesupi. Tattha ca duvidham kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidham hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva vijjāṭṭhānaṃ, taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisam veditabbam. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā bodhisattasadisā manussānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhaṇā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānapi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisāneva honti. Kammassakatanti “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka”nti evaṃ jānanaññaṃ. Saccānulomikanti vipassanāññaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato “saccānulomika”nti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ “rūpaṃ aniccanti vā”tiādi vuttaṃ. Tattha vā-saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānapi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānantariyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti. Yaṃ evarūpanti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. “Anulomikaṃ khanti”ntiādīni paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca anulomikā. Sabbānapi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti khanti. Passatīti diṭṭhi. Rocetīti ruci. Munātīti muti. Pekkatīti pekkhā. Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti dhammanijjhānakkhanti. Parato asutvā paṭilabhatīti aññassa upadesavacanam asutvā sayameva cintento paṭilabhati. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññaṃ dvinnameva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanam sutvāpi ācariyasantike uggaḥetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. Samāpannassāti

samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggaapañña hi idha “bhāvanāpañña”ti visesato icchitāti.

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhavamathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭipakkho natthi, tassa ca vimathanam buddhavacanamevāti “sutameva āvudha”nti vatvā “taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacana”nti āha. Idāni tamatthaṃ vivaranto “taṃ hī”ti ādiṃ vatvā “sutāvudho”tiādinā suttapadena samattheti. Tattha akusalaṃ pajahatīti tadaṅgādivasena akusalaṃ pariccajati. Kusalaṃ bhāvetīti samathavipassanādikusalaṃ dhammaṃ uppādeti vaḍḍheti ca. Suddhaṃ attānaṃ pariharatīti tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃkilesato visuddhaṃ attabhāvaṃ pavatteti.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikaṃ vajjetvā tato apakaḍḍhitakāyānaṃ. Svāyaṃ kāyaviveko na kevalaṃ ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi nekkhammayogatoti āha “nekkhammābhiraṭṭāna”nti. Cittavivekoti kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnaṃ vasena hotīti āha “parisuddhacittānaṃ paramavodānappattāna”nti. Upadhivivekoti nibbānaṃ. Tadadhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha “nirupadhīnaṃ puggalāna”nti, visaṅkhāragatānaṃ adhigatanibbānānaṃ, phalasamāpattisamaṅgīnañcāti attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudhaṃ vuttanti āha “ayampī”ti. Tathā hi vuttaṃ “tañhi nissāyā”ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathādhippetaāvudhattasādhakā, pañña pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhādhippetaāvudhattasādhanīti tato pañña sāmattiyaḍassanatthaṃ visuṃ āvudhabhāvena vuttā. Tenāha “yassa sā atthi, so na kutocī”tiādi.

Nāññātaṃ aviditaṃ dhammanti anamatagge saṃsāravaṭṭe na aññātaṃ aviditaṃ amatadhammaṃ, catusaccadhammameva vā jānissāmīti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Yaṃ pāliyaṃ saṅgahavāre “nava indriyāni hontī”ti vuttaṃ, taṃ pubbābhogasiddhaṃ pavattiākāravisesaṃ dīpetuṃ vuttaṃ, atthato pana maggasammādiṭṭhi eva sāti āha “sotāpattimaggañāṇassetam adhivacana”nti. Aññindriyanti ājānanakaindriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā tesameva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanakaindriyanti vuttaṃ hoti. Tenāha “aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriya”nti. Ājānatīti añño, aññassa bhūtaṃ, ājānavasena vā bhūtanti aññabhūtaṃ. Aññātāvīsūti jānitabbaṃ catuariyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha “jānanakiccāpariyosānappattesu”ti, pariññādibhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesu.

Maṃsacakkhu cakkhupasādoti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṅghānaṃ, jīvitaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupasādoti evaṃ cuddasasambhāro maṃsapinḍo.

Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato “dibbacakkhu ālokanissitaṃ ñāṇa”nti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvinimuttā eva lokiyaapañña paññācakkhūti ayamattho avuttasiddho dibbacakkhussa visuṃ gahitattāti vuttaṃ “paññācakkhu lokiyaḷokuttarapañña”ti.

Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti adhisīlaṃ. Sikkhitabbatoti āsevitabbato. Adhisīlaṃ nāma anavasesakāyikavācasikaṃvarabhāvato, maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Adhicittaṃ maggasaṃmādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Adhipañña maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādibhāvaṃ kāraṇena paṭipādetuṃ

“anuppannepi hī”tiādi vuttaṃ. Tattha anuppanneti appavatte. Adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Samāpannāti ettha “nibbānaṃ patthayantenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
Anubhoti dvayampetaṃ, anubandhañhi kāraka”nti.

Evaṃ atīte, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā”ti vadanti. Lokiyasīlādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetaṃ “sabbāṃ vā”tiādi vuttaṃ.

Pañcadvārikakāyoti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti kāyabhāvanā nāma. Yasmā khīṇāsavānaṃ aggamaggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālato paṭṭhāya sabbaso āsevanābhāvato natthi tesāṃ bhāvinīyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kālakā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ “khīṇāsavassa hi...pe... subhāvito hoti”ti. Na aññesaṃ viya dubbalā dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā.

Vipassanā dassanānuttariyaṃ aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. Maggo paṭipadānuttariyaṃ taduttariyapaṭipadāya abhāvato. Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ akuppabhāvato. Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ divasampi nibbānaṃ paccakkhato disvā pavattanato. Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ sabbasaṅkhatavinissaṭṭā. Dassana-saddaṃ kammaśādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento “tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthī”ti āha. Natthi ito uttaranti anuttaraṃ, anuttarameva anuttariyanti āha “uttamaṃ jeṭṭhaka”nti.

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhī, iminā eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamaṇaṃ, tato āgamanato. Saguṇatoti sarasato. Ārammaṇatoti ārammaṇadhammato. Anattato abhinivisitvāti “sabbe saṅkhārā anattā”ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. Anattato disvāti paṭṭhamaṃ saṅkhārānaṃ “anattā”ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhivā. Anattato vuṭṭhātīti vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. Asuññatattakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvāti attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṃ vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamanatoti nippariyāyato natthīti? Saccameṭaṃ nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttantakathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nippariyāyāti bhiyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, ārammaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamanato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā “aparo”tiādi vuttaṃ. Nimittakārakakilesābhāvāti niccanimittādiggāhakapaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭentī pavattati,

saṅkhāranimittassa pana avissajjanato na nippariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi nippariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭṭaṃ. Sutte ca -

“Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisaṃmayā, upasanto carissasī”ti.

Animittapariyāyo āgato. Paṇidhikāraḥkilesābhāvāti sukhapaṇidhiā dipaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchavedasena pajahanato rāgādīhi vivittattā. Rāgādayo eva rāganimittādīni. Purimuppannā hi rāgādayo parato uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa paccayabhāvato rāgapaṇidhiādayo. Nibbānaṃ visaṅkhārabhāveneva sabbasaṅkhāraṇissatattā rāgādīhi suññaṃ, rāgādinimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupekkhā sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī “suññatā”ti vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosanato “appaṇihitā”ti. Sā maggādhigamāya āgamanapaṭipadāṭṭhāne ṭhatvā maggassa “suññataṃ animittaṃ appaṇihita”nti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, “saguṇārammaṇehi sabbesampi nāmattayayogo, na āgamanato”ti vavatthānakarattā ca nippariyāyato āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyāyato pana tidhā nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ “tividhā kathā”tiādinā ayaṃ vicāro katoti daṭṭhabbaṃ.

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo. Tenāha “tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena veditaḥ”ti.

Munino etānīti moneyyāni. Yehi dhammehi ubhayahitamunanato muni nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha “munibhāvakarā moneyyapaṭipadā dhammā”ti. Tattha yas mā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ, “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādinā kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānanaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato parijānanaṃ, tathā parijānanaṃvasena pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyapaṭipadā dhammā kāyamoneyyaṃ nāma. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “tividhakāyaduḥkharitassa pahāna”ntiādinā pāḷi āgatā. Sesadvayepi ese va nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā vācārammaṇe ñāṇaṃ. Tassa vācāya samudayādito parijānanaṃ vācāpariññā. Ekāsītividhaṃ lokiyacittaṃ ārabha pavattañāṇaṃ manārammaṇe ñāṇaṃ. Tassa samudayādito parijānanaṃ manopariññāti ayaṃ eva viseso.

Ayanti ito sampattiyoti āyo, kusālānaṃ dhammānaṃ abhibuddhīti āha “āyoti vuḍḍhī”ti. Apenti sampattiyo etenāti apāyo, kusālānaṃ dhammānaṃ hānīti āha “apāyoti avuḍḍhī”ti. Tassa tassāti āyassa ca apāyassa ca. Kāraṇaṃ upāyo upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anattahānito, atthupattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anattupattito ca. Tesāṃ pajānanāti tesāṃ āyāpāyasaññitānaṃ yathāvuttappabhedānaṃ vuḍḍhiavuḍḍhīnaṃ yāthāvato pajānanā. Kosallaṃ kusalatā nipuṇatā. Tadubhayampi pālīvaseneva dassetuṃ “vuttañheta”ntiādi vuttaṃ.

Tattha idaṃ vuccatīti yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattinirodhesu, kusalaḍḍhammānaṃca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ āyakoṣallaṃ nāma vuccati. Idāni apāyakoṣallampi pāḷivaseneva dasseṭṭuṃ “tattha katama”ntiādi vuttaṃ. Tattha idaṃ vuccatīti yā imesaṃ kusalaḍḍhammānaṃ anuppajjananirujjhaneṣu, akusaladhammānaṃca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ apāyakoṣallaṃ nāma vuccatīti. Etthāhaāyakoṣallaṃ tāva paññā hotu, apāyakoṣallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti evaṃ maññati “apāyuppādanasamatthatā apāyakoṣallaṃ nāmā”ti, taṃ pana tassa matimattaṃ. Paññavā eva hi “mayhaṃ evaṃ manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhanti”ti pajānāti, so evaṃ ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakoṣallampi paññā evāti. Sabbāpīti āyakoṣallapakkhikāpi apāyakoṣallapakkhikāpi. Tatrūpāyāti tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā pariharaṇatthaṃ ṭhānuppattiyakāraṇajānanavasenevāti ṭhāne taṅkhaṇe eva uppatti etassa atthīti ṭhānuppattikaṃ, ṭhānaso uppajjanakakāraṇaṃ, tassa jānanavaseneva.

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madanīyatāya madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. Nirogoti arogo. Mānakaraṇanti mānassa uppādanaṃ. Yobbane ṭhatvāti yobbane patiṭṭhāya, yobbanam apassāyāti attho. Sabbesampi jīvitam nāma maraṇapabhaṅguraṃ dukkhānubandhaṃca, tadubhayaṃ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā sulabhataṃca nissāya uppajjanakamado jīvitamadoti dasseṭṭuṃ “ciraṃ jīvi”ntiādi vuttaṃ.

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgataṃ ādhipateyyaṃ. Kiṃ taṃ? Pāpassa akaraṇaṃ. Tenāha “ettakomhī”ntiādi. Tattha sīlādayo lokiya eva daṭṭhabbā, tasmā vimuttiyāti lokiyavimuttiyā. Jeṭṭhakanti issaraṃ, garunti attho. Ettha ca attānaṃ, dhammaṃca adhipatiṃ katvā pāpassa akaraṇaṃ hiriyā vasena veditabbaṃ. Lokaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇaṃ ottappaṣṣa vasena.

Kathāvatthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā nappavattati, tasmā “kathākāraṇāni”ti vuttaṃ. Addhāna-saddassa attho heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattaṃ. Dhammā cettha khandhā eva, tabbinimuttā ca tesam gati natthīti āha “atītaṃ dhammaṃ, atītakkhandaṃ attho”ti. Ayaṃca addhā nāma disādi viya atthato dhammappavattiṃ upādāya paññattimattaṃ, na upādā na bhūtaḍḍhammoti tamatthaṃ dasseṭṭuṃ “apicā”ntiādi vuttaṃ.

“Tamavijjhaṇaṭṭhena viditakaraṇaṭṭhena”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “pubbenivāsā”ntiādi vuttaṃ. Pubbenivāsanti pubbe nivutthakkhandaṃ. Tamanti mohatamaṃ. Vijjhatīti vihanati, pajahatīti attho. Teneva ca paṭicchāḍakatamavijjhanena pubbenivāsaṃca viditaṃ pākaṭaṃ karotīti vijjāti. Tanti cutūpapātaṃ.

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā dibbo vihāro. Nanu evaṃ aññaṃaññaṃampi dibbavihārabhāvo āpajjatīti? Na tāsaṃ sattesu hitūpasamhārādivasena pavattiyā savisesaṃ niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavihārasamaññāya niruḷhabhāvato. Suvisuddhito paṭipakkhasamucchinnavasena araṇīyato pattabbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaṃ ariyo. Ariyānaṃ ayanti vā ariyo vihāro.

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. Pubbeti heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ.

Yo chandoti yo chandiyānavasena chando. Chandikatāti chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. Kattukamyatāti kattukāmatā. Kusaloti cheko kosallasambhūto. Dhammacchandoti sabhāvacchando. Ayañhi chando nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto. Chandaṃ janetīti taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. Vāyāmaṃ karotīti payogaṃ parakkamaṃ karoti. Vīriyaṃ ārabhatīti kāyikacetāsikavīriyaṃ pavatteti. Cittaṃ upatthambhetīti teneva sahaṇātavīriyena cittaṃ ukkhipati. Padahatīti padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkammaṣāṭaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto “āyameṭṭha saṅkhepo”tiādimāha.

Chandaṃ nissāyāti “chandavato cetosamādhī hoti, mayhaṃ evaṃ hotī”ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pavatto samādhī chandasamādhī. Padhānabhūtāti padhānajātā, padhānabhāvaṃ vā pattā. Saṅkhārāti catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. Tehi dhammehīti yathāvuttasamādhivīriyehi upetaṃ sampayuttaṃ. Iddhiyā pādanti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “iddhī”ti saṅkhyāṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalaṇṇasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “iddhibhūtaṃ vā pāda”nti ca vuttaṃ. Sesesupīti dutiyaiddhipādādīsu. Kāmañcetta janavasabhasuttepi iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha “vitthāro pana...pe... dīpito”ti.

307. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha “imasmiṃyeva attabhāve”ti. Sukhavihāratthāyāti nikkilesatāya nirāmisena sukhena viharaṇatthāya. Phalasamāpattijhānānīti cattāripi phalasamāpattijhānāni. Aparabhāgeti āsavakkhayādhigamato aparabhāge. Nibbattitajjhānānīti adhigatarūpārūpajjhānāni.

Sūriyacandapajjotamaṇiādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. Ādi-saddena ukkāvijjulatādīnaṃ saṅgaho. Ālokoti manasi karotīti sūriyacandālokādīnaṃ divā, rattiñca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhapeti. Tathāva naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha “yathā divā tathā ratti”nti. Yathā rattiṃ āloko diṭṭhoti yathā rattiyaṃ candālokādīlloko diṭṭho upaladdho. Evameva divā manasi karotīti rattiṃ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti. Apihitenāti thinamiddhapidhānena na pihitena. Anaddhenāti asaṅchādītena. Saobhāsanti saññānobhāsaṃ. Thinamiddhavinodanaāloko viya hotu kasiṇāloko viya parikammāloko viya, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhāno vāti. Ñāṇadassanapaṭilābhathāyāti dibbacakkhuñāṇapaṭilābhathāya. Dibbacakkhuñāṇaṃhi rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha

“ñāṇadassana”nti adhippetam. “Ālokasaññaṃ manasi karotī”ti ettha vuttaāloko thinamiddhavinodanaāloko. Parikammaālokoti dibbacakkhuñāṇāya parikammakaraṇavasena pavattitaāloko. Tattha purimassa vasena “khīṇāsavassā”ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddhaṃ suppahīnaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyassa vasena “tasmīṃ vā āgatepī”tiādi vuttaṃ. Tattha tasminti dibbacakkhuñāṇe. Āgatepīti paṭiladdhepi. Anāgatepīti appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva vasena parikammaālokassa sambhavo, yato taṃ parisuddhapariyodātātādiguṇavisesupasaṃhitaṃ, tasmā āha “pādaka...pe... bhāvetīti vutta”nti.

Sattaṭṭhānikassāti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”tiādinā vuttassa sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā nāma arahanto evāti vuttaṃ “khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hotī”tiādi. Vatthārammaṇaviditatāyāti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā eva hoti salakkhaṇato, sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti. Tenāha “evaṃ vedanā uppajjantī”tiādi. Nidassanamattañcetam, yadidaṃ pāliyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento “na kevala”ntiādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ viditabhāvaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha avijjāsamudayāti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hotīti tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmīṃ bhava vedanāya uppādo hotīti attho. Avijjādīhi atītakālikādīhi tesaṃ sahaṅkaraṇabhūtāni uppādādīnipi gahitānevāti veditabbaṃ. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhāvato so eva gahito “phassasamudayā”ti. Tasmīṃ pana gahite pavattipaccayatāsāmāññena vatthārammaṇādīnipi gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavasesato paccayato udayadassanaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbaṃ. “Nibbattilakkhaṇa”ntiādinā khaṇavasena udayadassanaṃāha. Uppajjati etasmāti uppādo, uppajjanaṃ uppādoti paccayalakkhaṇaṃ, khaṇalakkhaṇaṃ ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha “evaṃ vedanāya uppādo vidito hotī”ti.

Aniccato manasi karototi vedanā nāmāyaṃ anaccantikātāya ādiantavati udayabbayaparicchinā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā “aniccā”ti aniccato manasi karoto. Tassā khayato, vayato ca upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti. Dukkhatō manasi karototi aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīḷitatāya, dukkhamatāya, dukkhavatthutāya ca “dukkhā”ti manasi karoto bhayato bhāyitabbato tassā upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hotīti. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ anattato manasi karoto suññato rittato asāmikato upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti. “Khayato”tiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānātīti atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. Avijjānirodhā vedanānirodhoti aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti

paccayābhāve abhāvato. Sesam samudayavāre vuttanayānusārena veditabbaṃ. Idha samādhībhāvanāti sikhāppattā ariyānaṃ vipassanāsamādhībhāvanā. Tassā pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā.

Vuttanayameva mahāpadāne.

308. Pamāṇaṃ aggahetvāti asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Ekasmimpi satte pamāṇāggahaṇena anavasesapharaṇena. Natthi etāsaṃ gahetabbaṃ pamāṇanti hi appamāṇā, appamāṇā eva appamaññā.

Apassayitabbaṭṭhena apassenāni, idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesameva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevītā adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanañca. Tenāha “saṅkhāyekaṃ adhivāsetī”tiādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti saṅkhā, ñāṇanti āha “saṅkhāyāti ñāṇenā”ti. Saṅkhāya sevītā nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevanāti āha “sevitabbayuttakameva sevati”ti. Adhivāsanādīsupi eseva nayo. Anto pavisitunti abbhantare attano citte pavattitūṃ na deti.

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. Vaṃsa-saddo “piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdatī”tiādīsu dvinnāṃ dvinnāṃ gopānasīnaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
Vaṃse kaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”tiādīsu.

Akaṇḍake. “Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatālasaddo”tiādīsu tūriyavisese, yo “veṇū” tipi vuccati. “Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthī”tiādīsu hatthiādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. “Kulavaṃsaṃ ṭhapessāmī”tiādīsu kulavaṃse. “Vaṃsānurakkhako paveṇīpālako”tiādīsu guṇānupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ, guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha khattiyavaṃsoti khattiyakulanvayo. Eseva nayo sesapadesupi. Samaṇavaṃso pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. Mūlagandhādīnanti ādi-saddena yathā sārāgandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Dutiyena pana ādi-saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. Ariya-saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanaṭṭhānaṃ “ariyaṃ āyatana”nti vuccati. Yathāha “yāvātā, ānanda, ariyaṃ āyatana”nti lokiyasādhujanesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā...pe... tesam ahaṃ aññataro”tiādīsu. Idha pana ye “ārakā kilesehī”tiādīnā laddhanibbacanā paṭividdhaariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “ke pana te ariyā”ti puccham katvā “ariyā vuccantī”tiādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva satthā dharati eva

nāmāti imameva bhagavantam, ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya paccuppannaggahaṇam. Tasmiṃ tasmiṃ vā kāle te te paccuppannāti ce, atītānāgataggahaṇam na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇam majjhakalyāṇam pariyosānakalyāṇam sāttham sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkānī”ti chakkadesanāya aṭṭhahi padehi vaṇṇam abhāsi, evaṃ mahāariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ “cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkiyanti na saṅkiyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”ti yehi navahi padehi vaṇṇam abhāsi, tāni tāva ānetvā thomaṇāvaseneva vaṇṇento “te kho panete”tiādimāha. Aggāti jānitabbā sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasādhanaṃ ca. Dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. Vaṃsāti jānitabbā buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. Porāṇāti purātanā. Na adhunuppattikāti na adhunātanā. Asaṃkiṇṇāti na khittā na chaḍḍitā. Tenāha “anapanīta”ti. Na apanītapubbāti na chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na paricattapubbā. Tato eva idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissanti. Ye dhammasabhāvassa vijānaneva viññū samitapāpasamaṇā ceva bāhitapāpabrāhmaṇā ca, tehi appaṭikuṭṭhā appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā agarahitabbā. Aparicajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento “paccayasantosavasena santuṭṭho”ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. Itarītareṇāti itarena itarena. Itara-saddoyaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃkiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ “yena kenacī”ti. Svāyaṃ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “atha kho”tiādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so yathālābhasantoso eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasārubbabhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. “Ime tayo santose”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaraṃ kappiya”nti jātito cīvaraṃ jānitabbam. Cīvarakkhettanti cīvarassa uppattikkhettaṃ. Paṃsukūlanti paṃsukūlacīvaraṃ, paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaraṃ jānitabbanti attho. Cīvarasantosoti cīvare labbhamāno sabbo santoso jānitabbo. Cīvaraṇi samyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni, yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni khomādīni. Tattha khomaṃ nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, tathā sesānīpi. Sāṇanti sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. Bhaṅganti pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvaraṃ. “Bhaṅgampi vākamayamevā”ti keci. Chāti gaṇanapariccheto. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “dukūlādīni”tiādi vuttaṃ. Ādi-saddena paṭṭuṇṇam, somārapaṭṭam, cīnapaṭṭam, iddhijaṃ, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha dukūlaṃ sāṇassa anulomaṃ

vākamayattā. Paṭṭuṇṇadese sañjātavatthaṃ paṭṭuṇṇaṃ. “Paṭṭuṇṇaṃ koseyyaviseso”ti hi amarakose vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavatthāni somāracīnapaṭṭāni. Paṭṭuṇṇādīni tīṇi koseyyassa anulomāni paṇakehi katasuttamayattā. Iddhiyaṃ ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattaṃ cīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesameva anulomañca. Devatāhi dinnāṃ cīvaraṃ devadinnāṃ, taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisāṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. Imānīti antogadhāvadhāraṇavacanaṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayogyatāya kappiyacīvarāni.

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “kusacīra”ntiādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ kusacīraṃ. Potakīvākādīhi vākehi katacīvaraṃ vācacīraṃ. Catukkoṇehi, tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ phalakacīraṃ. Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ kesakambalaṃ. Cāmarīvālaassavālādīhi kataṃ vālakambalaṃ. Makacitantūhi vāyito potthako. Cammanti migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaraṃ ulūkapakkhaṃ. Bhujatacādimayaṃ rukkhadussaṃ, tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitaṃ latādussaṃ. Erakavākehi kataṃ erakadussaṃ. Tathā kadalidussaṃ. Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ veḷudussaṃ. Ādi-saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. Akappiyacīvarāni titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannañca mātikānaṃ vasenāti “sīmāya deti, katikāya deti”tiādinā āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvarupattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakhetadassanatthañhi bhagavatā “aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā”tiādinā mātikā ṭhapitā. Mātikāti hi mātaro cīvarupattijanikāti. Sosānikanti susāne patitakaṃ. Pāpaṇikanti āpaṇadvāre patitakaṃ. Rathiyanti puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. Saṅkārakūṭakanti saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. Sinānanti nhānacoḷaṃ, yaṃ bhūtavajjehi sīsaṃ nhāpetvā “kāḷakaṇṇīcoḷaka”nti chaḍḍetvā gacchanti. Titthanti titthacoḷakaṃ sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. Aggidaḍḍhanti agginā daḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. Gokhāyitakādīni pākaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohanātehi vā yuddhaṃ pavisantehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā tattha baddhaṃ pārutacīvaraṃ, tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. Ekamāsamattanti cīvaramāsaññitaṃ ekamāsamattaṃ. Vitakketuṃ vaṭṭati, na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane paṭipattīti. Paṃsukūliko addhamāseneva karotīti aparapaṭibaddhattā paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattaṃ anuññātaṃ. Iti māsaddha...pe... vitakkasantoso vitakkanassa parimitakālikattā.

Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena gāmadvāraṃ “bhante gamissāmi” icceva māha. Mahātheropissa ajjhāsaṃ nātvā “ahaṃ pāvuso gamissāmi”ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū”ti pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvīsi. Uccārapalibuddhoti uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannapītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhitattā tasmīmyeva...pe... tīṇi phalāni patto.

“Kattha labhissāmi”ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā “acintetvā”ti vuttaṃ, “sundaraṃ labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”ti evamādicintanāya kā nāma kathā.

Kathaṃ pana vattabbanti āha “kammaṭṭhānasīseneva gamana”nti, tena cīvaraṃ paṭicca kiñci na cintetabbaṃ evāti dasseti.

Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhavēyyāti “pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā”ti vuttaṃ.

Āhāriyamānanti susānādīsu patitakaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ carantī”ti ñatvā kenaci purisena tato ānīyamānaṃ.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpīti evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvā laddhaṃ gaṇhantassāpi. Attano pahonakamattenevāti yathā laddhānaṃ paṃsukūlavatthānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakapamāṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsaṃ nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapadānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanaṃ nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. Pahonakanīhārenevāti antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathā laddhaṃ thūlasukhumādiṃ gahetvā karaṇaṃ.

Timaṇḍalapaṭicchādanamattassevāti “nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ; jāṇumaṇḍalaṃ, itaraṃ ce galavāṭamaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍala”nti evaṃ timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ; taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. Sattavāreti sattasibbanavāre.

Kappabinduapadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ kappasantoso.

Sītaṇḍaṭṭhādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ “hirikopīnapaṭicchādanamattavasenā”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanattha”nti.

Vaṭṭati, na tāvatā santoso kuppati sambhārānaṃ, dakkhiṇeyyānañca alābhato.

Sāraṇīyadhamme ṭhatvāti sīlavantehi bhikkhūhi sādhaṇato paribhoge ṭhatvā.

“Iti”tiādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesañca tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññaṃaññaṃ samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

“Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī”ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati, tattha catutthoyeva pakkho satthārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti seyyathāpi thero nālako eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇavādī seyyathāpi upanando sakyaputto. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti. Seyyathāpi thero lāḷudāyī eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇavādī seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha “appatirūpa”nti, sāsane t̥hitānaṃ na patirūpaṃ asāruppaṃ ayogyaṃ. Kohaññaṃ karontoti cīvaruppādanimittaṃ paresaṃ kuhanāṃ vimhāpanaṃ karonto. Uttasatīti taṇhāsantāsenā uparūpari tasati. Paritasatīti parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. Gadhiṭaṃ vuccati gaddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhiṭaṃ etassa natthīti agadhitoti āha “agadhito...pe... lobhagiddho”ti. Mucchanti taṇhāvasena muyhanaṃ, tassa vā samussayaṃ adhigataṃ. Anāpanno anupagato. Anotthatoti anajjhotthato. Apariyonaddhoti taṇhāchadanena acchādito. Ādīnaṃ passamānoti diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca dosaṃ passanto. Gadhiṭaparibhogato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, idamatthikatā, taṃ pajānātīti nissaraṇapaññaṃ. Tenāha “yāvadeva...pe... pajānanto”ti.

Nevattānukkamaṃsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. “Aha”ntiādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. Na vambhetīti na hīlayati nihīnato na dahati. Tasmim cīvarasantoseti tasmim yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmim sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkamaṃsanā paravambhanāni pana gahitāni na hontīti “vaṇṇavāditādīsu vā”ti vikappo vutto. Ettha ca “dakkho”tiādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādi ijhati, taṃ dassanaṃ. Tattha “dakkho”ti iminā tesāṃ samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti, “analaso”ti iminā paggaṇhanavīriyaṃ, “sompajāno”ti iminā pāṭihāriyapaññaṃ “paṭissato”ti iminā tattha asammosaṃvuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. Piṇḍapātakkhettanti piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. Piṇḍapātasantoso jānitabboti piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappiādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. Khettaṃ viya khettaṃ. Uppajjati ettha, etenāti ca uppattiṭṭhānaṃ. Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbaṃ bhattaṃ saṅghabhattaṃ. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbaṃ bhattaṃ uddesabhattaṃ. Nimantetvā dātabbaṃ bhattaṃ nimantaṇaṃ. Salākadānavasena dātabbaṃ bhattaṃ salākabhattaṃ. Ekasmiṃ pakkhe ekadivaṃsaṃ dātabbaṃ bhattaṃ pakkhikaṃ. Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ uposathikaṃ. Pāṭipadadivase dātabbaṃ bhattaṃ pāṭipadikaṃ. Āgantukānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ āgantukabhattaṃ. Dhuragehe eva t̥hapetvā dātabbaṃ bhattaṃ dhurabhattaṃ. Kuṭim uddissa dātabbaṃ bhattaṃ kuṭibhattaṃ. Gāmaṃvāsīādīhi vārena dātabbaṃ bhattaṃ vārabhattaṃ. Vihāraṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ vihārabhattaṃ. Sesāni pākāṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī”ti. “Kattha piṇḍāya carissāmā”ti therena vutte “asukagāme bhante”ti kāmametaṃ paṭivacanadānaṃ, yena pana cittaṇa “cintetvā”ti vuttaṃ, taṃ sandhāyāha “ettakaṃ cintetvā”ti. Tato paṭṭhāyāti vitakkamālake t̥hatvā vitakkitakālato paṭṭhāya. “Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hotī”ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. Paribāhīroti ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati, visujjhati ca. Ito paresupi eseṃ nayo. Tenevāha “kammaṭṭhānasīsenā gantabba”nti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto eva-saddo. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbam.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātaṇḍiggaṇe. Appanti attano yāpanapamāṇatopi appam. Gahetabbam dāyakassa cittārādhanaṭṭham. Pamāṇenevāti attano yāpanappamāṇeneva appam gahetabbam. “Pamāṇena gahetabba”nti ettha kāraṇam dassetuṃ “paṭiggahaṇasmiṃhi”tiādi vuttam. Makkhetīti viddhamseti apaneti. Vinipātetīti vināseti aṭṭhānaviniyogena. Sāsananti satthu sāsanam anusitṭhiṃ. Na karoti nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇam loluppavivajjanasantosoti āha “dvārapaṭipāṭiyā gantabba”nti.

Harāpetvāti adhikam apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti nissaraṇam. Jighacchāya paṭivinodanattam kathā, kāyassaṭṭhiādiṇḍipayojanam pana atthāpattito āgataṃ evāti āha “jighacchāya...pe... santoso nāmā”ti.

Nidahitvā na paribhuñjitabbam tadahupīti adhippāyo. Itaratthā pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. Sāraṇiyadhamme ṭhitenāti sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve ṭhiteṇa.

Senāsanenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādiḥ, viharādiḥ ca seti, tam senam. Yattha yattha piṭhādiḥ āsati, tam āsanam. Tadubhayam ekato katvā “senāsana”nti vuttam. Tenāha “mañco”tiādi. Tattha mañco masārakādi, tathā piṭham. Mañcabhisi, piṭhabhisiṭi duvidhā bhisi. Vihāro pākāraparicchinnō sakalo āvāso. “Dīghamukhapāsādo”ti keci. Aḍḍhayogoti dīghapāsādo. “Ekapassacchadanakasenāsana”nti keci. Pāsādōti caturassapāsādo. “Āyatacaturassapāsādo”ti keci. Hammiyam muṇḍacchadanapāsādo. Guhāti kevalā pabbataguhā. Leṇam dvārabandham. Aṭṭo bahalabhittikam geham, yassa gopānasiyo aggahetvā itṭhakāhi eva chadanam hoti. “Aṭṭalakākārena kariyati”tipi vadanti. Mālo ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso “vaṭṭākārena katasenāsana”nti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ajja kattha vasissāmī’ti vitakketī”tiādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena veditabbā, “tato param vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro”ti, “senāsanam gavesantenāpi”kuhiṃ labhissāmī”ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabba”nti ca evamādi sabbam purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantosam dassentena mahātherena gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento “gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho”ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “tatthā”tiādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogam gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgam na katthaci viniyuttanti āha “nesajjikaṅgam bhāvanārāmaariyavaṃsam bhajati”ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento “vuttampi ceta”ntiādimāha.

“Pathaviṃ pattharamāno viyā”tiādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanam mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā tam cittuppādakaṇḍe, ayañca bhāvanārāmaariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato

pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttaṃ “sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ...pe... desanaṃ ārabhī”ti. Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṃ āramaṇaṃ ārāmoti āha “abhiratīti attho”ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā “urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha “pahāne ārāmo assāti pahānārāmo”ti. Āramitabbaṭṭhena vā ārāmo, pahānaṃ ārāmo assāti pahānārāmoti evamettha samāsayaṇā veditabbā. “Pajahanto ramatī”ti etena pahānārāmasaddānaṃ kattusādhanaṃ, kammadhārayasamāsaṅca dasseti. “Bhāvento ramatī”ti vuttattā bhāvanārāmoti etthāpi eseṇa nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati”ti vuttaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “terasannaṃ dhutaṅgāna”nti vatvā “vinayaṃ patvā garuke ṭhātabba”nti icchitattā sallekhasa aparicajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha “terasannaṃ...pe... kathitaṃ hotī”ti. Kāmaṃ suttābhidhammapiṭakesupi tattha tattha sīlakathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṅca catutthena ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ “bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ hotī”ti. “So nekkhammaṃ bhāvento ramatī”ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi vā samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakaṃpaṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaṅgītiṇaṃ tattha āgatattā so pāṭho “nekkhammapāḷī”ti vuccatīti āha “nekkhammapāḷiyā kathetabbo”ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare”ti. Dasuttarasuttanta pariyāyenāti dasuttarasuttantadhammena, dasuttarasuttante āgatanayenāti vā attho. Sesadvayepi eseṇa nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. Nekkhammanti kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaṅgītiṇaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. “So abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādinā āgatā paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanāti idhādhīpetā, tasmā “abyāpāda”ntiādisupi evameva attho veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ brahmajālaṭikāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Saupāyāsānaṅhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānaṅca vasenettha desanā pavattāti.

“Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī”ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana “eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”ti ca desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyaṃ āgatanīhāreṇa “ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī”ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi. Yasmā cāyaṃ ariyavaṃsadesanā nāma satthu paññattāva satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahāariyavaṃsasutte satthudesanānīhāreṇa nigamaṇaṃ dassento “evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī”ti āha. Eṇa nayo ito paresu satipaṭṭhānapariyāyaabhidhammaniddesapariyāyesupi. Kāmañcettha kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. “Aniccato” tiādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu vuttanayena veditabbaṃ.

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca padhānāni.

Uttamavīriyānīti seṭṭhavīriyāni viṣiṭṭhassa atthassa sādhanato. Saṃvarantassa uppannavīriyanti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. Pajahantassāti vinodentassa. Uppannavīriyanti tasveva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. Bhāventassa uppannavīriyanti etthāpi eseve nayo. Samādhinimittanti samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhipavivekassa kāraṇaṃ hotīti “samādhinimitta”nti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhiādiupadhīhi vivittattā vinissaṭṭattā. Taṃ āgammāti taṃ nibbānaṃ maggena adhigamaheṭu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti vā virāgo. Evaṃ nirodhopi daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgā missakavasena icchitā, tasmā “ārammaṇavasena adhigantabbavasena vā”ti vuttaṃ. Tattha adhigantabbavasenāti taṃninnatāvasena. Vossaggapariṇāminti vossajjanavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇamanasīlaṃ. Tenāha “dve vossaggā”tiādi. Khandhānaṃ pariccajanaṃ nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena taṃnimittake, khandhe ca “pajahatī”ti vattabbataṃ arahatīti āha “vipassanā...pe... pariccajati”ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇantī ninnapoṇapabbhārabhāvena ekaṃsato nibbānaṃ “pakkhandatī”ti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchedavasena kilese, khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃ vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. Vossaggatthāyāti pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. Pariṇamatīti paripaccati. Taṃ pariṇamaṇaṃ vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “vipassanābhāvañceva maggabhāvañca pāpuṇātī”ti. Sesapadesūti “dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvetī”tiādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādiṭṭhāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhataṃ ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ, rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. Anurakkhatīti ettha anurakkhanā nāma adhigatasamādhito yathā na parihāni hoti, evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenāti āha “samādhī”tiādi. Aṭṭhikasaññādikāti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hi jhānaṃ vadati.

Ekaṇṇāpāṇasena catusaccadhamme ñāṇanti catūsu ariyasaccesu ekābhisamayavasena pavattaññaṃ, maggaññaṃ attho. Catusaccantogadhataṃ catusaccabbhantare nirodhadhamme nibbāne ñāṇaṃ, tena phalaññaṃ vadati. Yasmā maggānantarassa phalassa maggānuguṇā pavatti, yato taṃsamudayaṃpakkhiyesu dhammesu paṭippassaddhipahānavasena pavattati, tasmā nirodhasaccepi yo maggassa sacchikiriyābhisamayo, tadanuguṇā pavattīti phalaññaṃseveva dhamme ñāṇatā vuttā, na yassa kassaci nibbānārammaṇassa ñāṇassa. Tena vuttaṃ “yathāhā”tiādi. Ettha ca maggapaññā tāva catusaccadhammassa paṭivijjhanato dhammeññaṃ nāma hotu, phalapaññā pana kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabha pavattanato. Duvidhāpi hi paññā aparappaccayatāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā “dhammeñña”nti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ dhamma-saddo tesāṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa ca phaladhammo. Tattha paññā taṃsahagatā dhammeññaṃ.

Anvayeññaṇanti anugamanaññaṃ. Paccakkhato disvāti cattāri saccāni maggaññaṇena

paccakkhato paṭivijjhivā. Yathā idānīti yathā etarahi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccam, evam atītepi anāgatepi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccamevāti ca sarikkhaṭṭhena vuttam. Esa nayo samudayasacce, maggasacce ca. Ayamevāti avadhāraṇe. Nirodhasacce pana sarikkhaṭṭho natthi tassa niccattā, ekasabhāvattā ca. Evam tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇanti tassa dhammeñāṇassa “evam atītepi”tiādīnā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇam. Idaṃ anvaye ñāṇanti yojanā. “Tenāhā”tiādīnā yathāvuttamattham pāḷiyā vibhāveti. Soti dhammañāṇam patvā ṭhito bhikkhu. Iminā dhammenāti dhammagocarattā gocaravohārena “dhammo”ti vuttenamaggañāṇena, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, iminā dhammena ñātenāti imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhiteṇa maggañāṇenāti attho. Diṭṭhenāti dassanena saccadhammaṃ passitvā ṭhiteṇa. Pattenāti saccānaṃ patvā ṭhiteṇa. Viditenāti saccāni viditvā ṭhiteṇa. Pariyogāḷhenāti catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitenāti evam tāvettha abhidhammaṭṭhakathāyaṃ attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇam dhammeñāṇam. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇaṇca nayanayanassāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjatīti. Atītānāgate nayaṃ netīti atīte, anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇaṇāṇakiccaṃ, satthārā pana maggañāṇam atītānāgate nayanayanasadisam kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppādanaṃ nayanayanaṃ, ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Paresaṃ cetaso parito ayaṇaṃ paricchindanaṃ pariyo, tasmim pariye. Tenāha “paresaṃ cittaparicchede”ti. Avasesaṃ sammutimhiñāṇam nāma “ñāṇa”nti sammatattā. Vacanatthato pana sammutimhi ñāṇanti sammutimhiñāṇam. Dhammeñāṇādīnaṃ viya hi sātisayassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanasaṅkhātajānanasāmaññena “ñāṇa”nti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ sammutimhiñāṇam sammutidvārena atthassa gahaṇato. Avasesaṃ vā itarañāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇam tabbisabhāgasāmaññena sammutimhiñāṇamhi pavitṭhattā sammutimhiñāṇam nāma hotīti.

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva, ukkaṭṭhaniddesena panevamāha “arahattaṃ pāpetvā”ti. Vaṭṭato niggacchati etenāti niggamanaṃ, catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni dve saccāni vaṭṭam pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana dve vivaṭṭam nivattinivattihetubhāvato. Abhinivesoti vipassanābhiniveso hoti lokiyassa ñāṇassa visabhāgūpagamanato. No vivaṭṭeti vivaṭṭe abhiniveso no hoti avisayabhāvato. Pariyattīti kammaṭṭhānatanti. Uggahetvāti vācuggataṃ katvā. Uggahetvāti vā pāḷito, atthato ca yathārahaṃ savanadhāraṇaparipucchanamanasānupekkhanādivasena cittena uddham uddham gaṇhitvā. Kammaṃ karotīti nāmarūpapariggahādikkamena yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi, kathamidam catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha “dvīsu”tiādi. Kāmaṃ pacchimānīpi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na vipassanābyāpāro. Kevalaṃ pana anussavamatte ṭhatvā accantapaṇītabhāvato iṭṭhaṃ, ātappakanirāmisapītisañjananato kantaṃ, uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato manāpanti manasikāraṃ pavatteti. Tenāha “nirodhasaccaṃ nāmā”tiādi.

Dvīsu saccesūti dvīsu saccesu visayabhūtesu, tāni ca uddissa asammohapaṭivedhavasena pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hotīti. Tīṇi dukkhasamudayamaggasaccāni. Kiccavasenāti asammuyhanavasena. Ekanti nirodhasaccaṃ. Ārammaṇavasenāti ārammaṇakaraṇavasenapi asammuyhanakiccavasenapi tattha paṭivedho labbhateva. Dve saccānīti dukkhasamudayasaccāni. Duddasattāti daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tiracchānagatānampi dukkhaṃ, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Piḷanādiāyūhanādivasenapi “idaṃ dukkhaṃ, idaṃ assa kāraṇa”nti yāthāvato ñāṇena ogāhituṃ asakkuṇeyyattā tāni gambhīrāni. Dveti nirodhamaggasaccāni. Tāni saṇhasukhumabhāvato sabhāveneva gambhīratāya yāthāvato ñāṇena durogāhattā “duddasānī”ti.

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. Soto nāma ariyasoto purimapadalopena, tassa ādito sabbapaṭhamam pajjanam sotāpatti, paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni sotāpattiyaṅgāni. Tenāha “sotā...pe... attho”ti. Santakāyakammāditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo purisāti sappurisā. Tattha yesam vasena catusaccasampaṭivedhāvahaṃ saddhammassavanaṃ labbhati, te eva dassento “buddhādīnaṃ sappurisāna”nti āha. Santo sataṃ vā dhammoti saddhammo. So hi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe, saṃsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādi guṇātisayayogavasena santo saṃvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, sataṃ vā ariyānaṃ dhammo, tesam vā tabbhāvasādhako dhammoti saddhammo, “idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”tiādinā vuttā pariyatti. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha “sappāyassa tepiṭakadhammassa savana”nti. Yonisomanasikāro heṭṭhā vutto eva. Pubbabhāgapaṭipattiyāti vipassanānuyogassa.

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnaṃ guṇe ñatvā uppannappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya niccaloti āha “acalappasādenā”ti. Etthāti etasmiṃ catukkattaye āhāracatukke. Lūkhapaṇītavatthuvasenāti odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītassa ca vatthuno vasena. Sā panāyaṃ āhārassa oḷārikasukhumatā “kumbhilānaṃ āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo”tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vitthārato āgatā eva.

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti ṭhiti, ārammaṇameva ṭhiti ārammaṇaṭṭhiti. Tenevāha “rūpārammaṇa”ntiādi. Ārammaṇattho cettha upatthambhanattho veditabbo, na visayalakkhaṇova. Upatthambhanabhūtaṃ rūpaṃ upetīti rūpūpāyaṃ. Tenāha “rūpaṃ upagataṃ hutvā”tiādi. Rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati tena vinā appavattanato. Tanti rūpakkhandhaṃ nissāya ṭhānappavattanaṃ. Etanti “rūpūpāya”nti etaṃ vacanaṃ. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānaṃ paccayo etassāti rūpakkhandhagocaraṃ rūpaṃ saha kārikāraṇabhāvena paṭiṭṭhā etassāti rūpappatiṭṭhaṃ. Iti tīhi padehi abhisāṅkhāraviññāṇaṃ pati rūpakkhandhassa saha kārikāraṇabhāvoyevettha vutto. Upasittaṃ viya upasittaṃ, yathā byañjanehi upasittaṃ sinehitaṃ odanaṃ rucitaṃ, pariṇāmayogyāñca, evaṃ nandiyā upasittaṃ sinehitaṃ kammaviññāṇaṃ abhirucitaṃ hutvā vipākayogyāṃ hotīti. Itaranti dosasahagatādiakusalaṃ, kusalañca upanissayakoṭiyā upasittaṃ hutvāti yojanā. Evaṃ pavattamānanti evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānaṃ.

Vipākadhammatāya vuddhiṃ...pe... āpajjati. Tatthāpi nippariyāyaphalanibbattanavasena vuddhiṃ, pariyāyaphalanibbattanavasena viruḷhiṃ, nissandaphalanibbattanavasena vepullaṃ. Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā vuddhiṃ, upapajjavedanīyaphalanibbattanavasena viruḷhiṃ, aparāpariyāyaphalanibbattanavasena vepullaṃ āpajjatīti yojanā. Ekantato vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhava yevāti āha “imehi panā”tiādi. Evañca katvā pāḷiyaṃ kataṃ vā-saddaggahaṇaṃca samatthitaṃ hoti. “Rūpūpāya”ntiādinā yathā abhisankhāraviññāṇassa upanissayabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena “catukkavasena...pe... na vutta”nti āha. Vipākopi hi dhammo vipākadhammaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā upasittattā. Tenāha “nandūpasecana”nti. Vitthāritāneva siṅgālasutte.

Bhavati etena ārogyanti bhavo, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo abhavo. Vuddhiattho hi ayaṃ akāro yathā “saṃvarāsaṃvaro, phalāphalaṃ”ti ca. Telamadhuphāṇitādīnīti ādi-saddena sappinavanītānaṃ gahaṇaṃ, telādīnaṃ gahaṇaṃcetta nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā bhavābhavoti khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Evañca sati “imesaṃ panā”tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavūpapattipahānattho hi visesato catutthaariyavaṃso. Taṇhuppādānanti taṇhuppattīnaṃ, cīvarādihetu upapajjanakataṇhānanti attho. Padhānakaraṇakāleti bhāvanānuyogakkhaṇe. Sītādīni na khamatīti bhāvanāya pubbhāgākālaṃ sandhāya vuttaṃ. Khamatīti sahati abhibhavati. Vitakkasamananti nidassanamattaṃ. Sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā.

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti dhammapadaṃ. Anabhijjhāva dhammapadaṃ anabhijjhādhhammapadaṃ. Ayaṃ tāva alobhapakkhe nayo, itarapakkhe pana anabhijjhāpadhāno dhammakotṭhāso anabhijjhādhhammapadaṃ. Akopoti adoso, mettāti attho. Suppaṭṭhitasatīti kāyādīsu sammadeva upaṭṭhitā sati. Satisīsenāti satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā jhānānaṃ “samāpatti vā”ti vuttaṃ. Kāmaṃ saviññāṇakaasubhepi jhānabhāvanā alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchana, paṭikkūlākāraggahaṇavasena ca pavattanato, sattavidhauggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti tatiyadhammapadeneva naṃ saṅgaṇhitukāmo “dasa asubhavasena vā”ti āha. Hitūpasamaṃhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhīni abyāpādappadhānāti āha “catubrahma...pe... dhammapada”nti. Tattha adhigatāni jhānādīnīti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkhaṇaṃ saññāya thirabhāveneva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre paṭikkūlasaññāpi tatiyadhammapade eva saṅgahaṃ gatā. Āruppasamādhīabhiññānaṃ adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā, sattavidhabojjhaṅgavijjāvimuttipāripūrihetuto ānāpānesu paṭhamaānāpānabhāvanā visesato samādhipadhānāti sā catutthadhammapadena saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānīpi ettheva saṅgahetabbāni siyumaṃ, paññāpadhānatāya pana na saṅgahitāni.

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā etarahi ca dukkhabhāvato, anāgatepi apāyadukkhavaṭṭadukkhāvahato. Acelakapaṭipadāti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ channaparibbājakānampi ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato.

Dutiyaṃ...pe... brahmacariyacaraṇaṃ etarahi satipi dukkhe āyatim sukhāvahattā. Kāmesu pātabyatā yathākāmaṃ kāmaparibhogo. Alabhamānassāpīti pi-saddena ko pana vādo labhamānassāti dasseti.

Dussīlyādipāpadhammānaṃ khambhanaṃ paṭibandhanaṃ khandhaṭṭho, so pana sīlādi evāti āha “guṇaṭṭho khandhaṭṭho”ti. Guṇavisayatāya khandha-saddassa guṇatthatā veditabbā. Vimuttikkhandhoti paṭipakkhato suṭṭhu vimuttā guṇadhammā adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha desanaṃ āruḷhā sīlakkhandhādayopi tayoti āha “phalasīlaṃ adhippetam, catūsupi ṭhānesu phalameva vutta”nti ca. Eteneva cettha vimuttikkhandhoti phalapariyāpannā sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbaṃ.

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānaṃ tattha thirabhāvena pavattanato, eteneva ahirikaanottappānampi savisaye balaṭṭho siddho veditabbo. Na hi tesam paṭipakkhehi akampiyaṭṭho ekantiko. Hirottappānañhi akampiyaṭṭho sātiso kusaladhammānaṃ mahābalabhāvato, akusalānañca dubbalabhāvato. Tenāha bhagavā “abalā naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā”ti bodhipakkhiyadhammavasenāyaṃ desanāti “samathavipassanāmaggasenā”ti vuttaṃ.

Adhīti upasaggamattaṃ, na “adhicitta”ntiādīsu viya adhikārādiatthaṃ. Karaṇādhikaraṇabhāvasādhanaavasena adhiṭṭhāna-saddassa atthaṃ dassento “tena vā”tiādimāha. Tena adhiṭṭhānena tiṭṭhanti attano sammāpaṭipattiyam guṇādhikā purisā, te eva tattha adhiṭṭhāne tiṭṭhanti sammāpattiyā, ṭhānameva adhiṭṭhānameva sammāpaṭipattiyanti yojanā. Paṭhamena adhiṭṭhānena. Aggaphalapaññāti ukkaṭṭhaniddeṣoyaṃ. Kilesūpasamoti kilesānaṃ accantavūpasamo. Paṭhamena nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni dassetuṃ “paṭhamena cā”tiādi vuttaṃ. “Ādim katvā”ti etena jhānābhīññāpaññañceva maggapaññañca saṅgaṇhāti. Vacīsaccaṃ ādim katvāti ādi-saddena viratisaccaṃ saṅgaṇhāti. Tatiyena ādi-saddena kilesānaṃ vītikkamapariccāgaṃ, pariyuṭṭhānapariccāgaṃ, heṭṭhimamaggehi anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. “Vikkhambhite kilese”ti etena samāpattīhi kilesānaṃ vikkhambhanaavasena vūpasamaṃ vatvā ādi-saddena heṭṭhimamaggehi kātappaṃ tesam samucchadavasena vūpasamaṃ saṅgaṇhāti. Arahattaphalapaññā kathitā ukkaṭṭhaniddeṣatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇaṃ siyā. Nibbānañca asammāsaṅkhammatāya uttamaṭṭhena saccaṃ, sabbasaṃkilesapariccāganimittatāya cāgo, sabbasaṅkhārūpasamabhāvato upasamoti ca visesato vattabbataṃ arahatīti therassa adhippāyo. Pakatṭhajānanaphalatāya paññā, anavasesato kilesānañcajante ca vūpasante ca uppannattā cāgo, upasamoti ca visesato aggaphalaññaṃ vuccatīti therā āha “sesēhi arahattaphalapaññā kathitā”ti.

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. Kāḷakanti malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammaṭṭhappattameva adhippetanti āha “dasaakusalakammaṭṭhakamma”nti. Kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhaṃ. Tenāha “kaṇhavipāka”nti. Apāyūpatti, manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko. Ayaṃ tassa tamabhāvo vutto. Nibbattanatoti nibbattāpanato. Paṇḍaranti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho. Sukkābhijātihetuto vā sukkaṃ. Tenāha “sukkavipāka”nti. Saggūpapatti, manussesu sobhaggiyañca sukkavipāko. Ayaṃ tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddeṣena pana

“sagge nibbattanato”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. Missakakammanti kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ.

“Sukhadukkhavipāka”nti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetuṃ “missakakammañhī”tiādi vuttaṃ. Kammaṃ kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhaṃsakassa kammakkhayakarakammaṃ idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha “ubhaya...pe... ayamettha attho”ti. Tattha ubhayavipākassāti yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha “sukkavipāko”ti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Pubbenivāso sattānaṃ cutūpapāto ca paccakkhakaraṇena sacchikātabbā; itare paṭilābhena asammohapaṭivedhavasena paccakkhakaraṇena ca sacchikātabbā. Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatīti? Saccaṃ paccakkhato pavattati sarūpadassanato, na pana paccakkhakaraṇavasena pavattati paccakkhakārīnaṃ piṭṭhivattanato. Tenāha “kāyenā”tiādi.

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha “osīdāpentī”ti. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā kāmogho. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ “rūpārūpabhavesū”tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evaṃ ohanaṭṭhena “ogho”ti vutto.

Yojentīti kammaṃ vipākena, bhavādiṃ bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti yogā. Oghā viya veditabbā atthato kāmayogādibhāvato.

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ yogo, ganthikaraṇaṃ, saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayaṃ etesaṃ viseso. Palibundhatīti nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. Idamevāti attano yathāupaṭṭhitam sassatavādādikaṃ vadati. Saccanti bhūtaṃ.

Bhusaṃ, daḷhaṇca ārammaṇaṃ ādīyati etehīti upādānāni. Yaṃ pana tesam tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha “upādānānīti ādānaggahaṇānī”ti. Gahaṇaṭṭhenāti kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Puna gahaṇaṭṭhenāti micchābhinivisanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Imināti iminā sīlavatādinā. Suddhīti saṃsārasuddhi. Etenāti etena diṭṭhigāhena. “Attā”ti paññāpento vadati ceva abhinivesanavasena upādiyati ca.

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti yoniyo, tā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisiṭṭhā khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesāti āha “yoniyoti koṭṭhāsā”ti. Sayanasminti pupphasantharādisayanasmim. Tattha vā te sayitā jāyantīti sayanaggahaṇaṃ. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbam. Pūtimacchādīsū kimayo nibbattanti. Upapatitā viyāti upapajjivasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhuṃkāro opapātino, te eva idha “opapātikā”ti vuttā. Devamanussesūti ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento “bhummadevesū”ti āha.

Attano satisammosena āhārappayogena maraṇato “paṭhamo khiḍḍāpadosikavasenā”ti vuttaṃ. Attano parassa ca manopadosavasena maraṇato “tatiyo manopadosikavasenā”ti vuttaṃ. Neva attasañcetanāya maranti, na

parasañcetanāya kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā catuttho...pe...
veditabbo.

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānasaṅkhātā dakkhiṇā, na deyyadhammasaṅkhātā. Visujjhanā mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya veditabbāti āha “mahapphalā hontī”ti.

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha “lāmakāna”nti. Vohārāti sabbohārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha “ettha cā”tiādi.

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu acelakoti nidassanamattaṃ channaparibbājakānampi attakilamathaṃ anuyuttānaṃ labbhanato.

Na sīlādisampannoti sīlādīhi guṇehi aparipuṇṇo.

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha “andhakārabhūto”ti, andhakāraṃ viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakāratthaṃ vā pattoti attho. Tamamevāti vuttalakkaṇaṃ tamameva. Paraṃ parato ayaṇaṃ gati niṭṭhāti attho. “Nīce...pe... nibbattitvā”ti etena tassa tamabhāvaṃ dasseti, “tīṇi duccharitāni paripūretī”ti etena tamaparāyanabhāvaṃ appakāsabhāvāpattito. Tathāvidho hutvāti nīce...pe... nibbattetvā. “Tīṇi sucaritāni paripūretī”ti etena tassa jotiparāyanabhāvaṃ dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo.

Ma-kāro padasandhimattaṃ “aññaṃañña”ntiādīsu viya. Catūhi vātehīti catūhi disāhi uṭṭhitavātehi. Parappavādehīti paresaṃ diṭṭhigatikānaṃ vādehi. “Akampiyo”ti vatvā tattha kāraṇamāha “acalasaddhāyā”ti, maggenāgatasaddhāya. Patanubhūtattāti ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā, pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmiṃ hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavanta na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānaṃ patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena sakadāgāmī samaṇapadumo nāma. Rāgadosānaṃ abhāvāti guṇavikāsavibandhānaṃ sabbaso rāgadosānaṃ abhāvena. Khippameva pupphissatīti aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā pupphissati. Tasmā anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma. “Puṇḍarīka”nti hi rattakamalaṃ vuccati. Taṃ kira lahuṃ pupphissati. ‘Paduma’nti setakamalaṃ, taṃ cirena pupphissatī”ti vadanti. Ganthakārakilesānanti cittassa baddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso abhāvā samaṇasukhumālo nāma samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvappattito.

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāraṇṇanā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiya lokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato “upādānakkhandhā lokiyā vā”ti āha.

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake

paccayasāmaggiyā siddho “taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena kato”ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni “katānī”ti vuccanti, tehi “gantabbā”ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatīti ayo, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti nirayo. Tato eva assādetabbamettha natthīti “nirassādo”ti āha. Avīciādiokāsepi nirayasaddo niruḥhoti āha “sahokāseṇa khandhā kathitā”ti. Sūriyavimānādi okāsavisesepi loke deva-saddo niruḥhoti āha “catutthe okāso”ti.

Āvāseti visaye bhummaṃ. Peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati laggacittatāya, hīnajjhāsayatāya ca. Tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṃ dassetvā yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena attano eva vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇo “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo evāti āha “pariyattidhamme”tiādi. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessatī”ti dhammānuggahena na deti. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī”ti puggalānuggahena na deti. Na taṃ adānaṃ macchariyaṃ macchariyalakkhaṇasseva abhāvato.

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjitum na denti. Nīvaraṇappattoti nīvaraṇāvattho. “Arahattamaggavajjho”ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbaṃ. Kimettha vicāretabbaṃ? “Āruppe kāmacchandānīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇa”nti ādivacanato na yidaṃ “pariyāyena vutta”nti sakkā vattum, sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmaṇīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmacchandabhāvassa icchitattā. Tasmā “kāmacchando nīvaraṇappatto”ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. “Yā tasmīṃ samaye cittassa akalyatā”ti ādivacanato thinam cittaḡelaññaṃ. Tathā “yā tasmīṃ samaye vedanākkhandhassā”ti ādivacanato middhaṃ khandhattayagelaññaṃ. Ettha ca cittaḡelaññaṇa cittaḡesseva akalyatā, khandhattayagelaññaṇa pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. Tathā uddhaccanti uddhaccassa arahattamaggavajjhataṃ upasaṃharati tathā-saddena, na ubhayataṃ. Na hi tassa tādisī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti “puthujjanasantānavutti sekkhasantānavuttī”ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā.

Tehīti saṃyojanehi. “Oraṃbhāgiyāni uddhambhāgiyānī”ti visesaṃ anāmasitvā “saṃyojanānī”ti sādharmaṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathaṇcīpi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesaṃpaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantarattāhena anto nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato bahi nāma. Tathā hi yassa oraṃbhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinbandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya antobaddhā bahisayitā nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “tesaṇhi kāmabhava bandhana”nti. Iminā nayena sesadvayepi attho

veditabbo. Asamucchinnesu ca orambhāgiyasamyojanīyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasamyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭṭā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭṭā.

Sikkhākoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti sikkhāpadaṃ, sikkhāya adhigamupāyoti. Āgatāyeva, tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo.

Abhabbatṭhānādipaṇcakaṇṇanā

316. Desanāsīsamevāti desanāpadeso eva, tasmā sotāpannādayopi abhabbā. Yadi evaṃ kasmā tathā desanāti āha “puthujjanakhīṇāsavāna”ntiādi.

Ñātibyasane yesaṃ ñātīnaṃ vināso, tesāṃ hitasukhaṃ viddhaṃseti, tasmā byasatīti byasanaṃ. Bhogabyasanepi eseṇa nayo. Rogabyasanādīsū pana “yassa rogo”tiādinā yojetabbaṃ. Neva akusalāni asaṃkiliṭṭhasabhāvattā. Na tilakkhaṇāhatāni abhāvadhammattā. Itaraṃ pana vuttavipariyāyato akusalaṃ, tilakkhaṇāhataṇca.

Guṇehi samiddhabhāvā sampadā.

Vatthusandassanāti yasmiṃ vatthusmiṃ tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. Āpattisandassanāti yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanā. Saṃvāsapaṭikkhepoti uposathapavāraṇādīsāṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. Sāmicīpaṭikkhepo abhivādanādīsāmicīkiriyaṃ akaraṇaṃ. Codayamānenāti codentena. Cuditakassa kāloti cuditaṃ puggalassa codetabbakālo. Puggalanti codetabbaṃ puggalaṃ. Upaparikkhitvāti “ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhati”ti vīmamsitvā. Ayasaṃ āropeti “ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanaṃ āpādentī”ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti.

Padhāniyaṅgaṇcakaṇṇanā

317. Padahatīti padahano; bhāvanaṃ anuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo padahanabhāvo. Padhānaṃ assa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā “padhāniyo”ti vuttaṃ. “Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā”ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhūti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “sabbaññubodhisattāna”nti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi adhigamanasaddhā nāma, yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. Acalabhāvenāti paṭipakkhena anabhibhavanīyattā niccalabhāvena. Okappananti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. Pasāduppatti pasādanīye vatthusmiṃ pasādanameva. Suppaṭividdhanti suṭṭhu paṭividdhaṃ, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṅhasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā “yo, bhikkhave, buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṅhe so pasanno”tiādi. Padhānavīriyaṃ ijjhati “addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī”ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho “appa-saddassa...pe... kho panā”tiādīsū viyāti āha “arogo”ti. Samavepākiniyāti yathābhuttaṃ āhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḷhaṃ katvā paccantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha “nātisītāya nāccuṇhāyā”ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha “atisītagahaṇiko”tiādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha

“yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā”ti. Udayatthagāminiyāti saṅkhārānaṃ udayaṃ, vayaṇca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha “udayañcā”tiādi. Parisuddhāyāti nirupakkilesāya. Nibbijjhitaṃ samatthāyāti tadaṅgavasena avasesaṃ pajahitaṃ samatthāya. Tassa tassa dukkhassa khayagāminiyāti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattārahaṃ, adhigate na pavattati, taṃ sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacaro “cūlasotāpanno”ti vuccati.

Suddhāvāsādipaṇcakaṇṇanā

318. “Suddhā āvasiṃsū”tiādinā addhattayepi tesāṃ suddhāvāsapariyāyo abyabhiṇṇāsi dasseti. Kilesamalarahitāti nāmakāyaparisuddhiṃ vadanto eva rūpakāyaparisuddhiṃpi atthato dasseti. Tenāha “anāgāmikhīṇāsavā”ti.

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjhaṃ anatikkamitvā. Antarā vāti tassa antarāva orameva. Majjhaṃ upahaccāti āyuno majjhaṃ aticca. Tenāha “atikkamitvā”ti. Appayogenāti anussahanena. Akilamantoti akilanto. Sukhenāti akicchena. Uddhaṃ vāhibhāvena uddhaṃ assa taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotañcāti uddhaṃsoto; uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhaṃ assa maggasotanti uddhaṃsoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī. Sodhetvāti tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttaṃ “cattāro devaloke sodhetvā”ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāveneva tatopi gacchanto devūpapattibhavasāññite attano khandhaloke bhavarāgamalaṃ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatthāpi cattārikappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatthāpi aṭṭhakappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati.

Cetokhilapaṇcakaṇṇanā

319. Cetokhilā nāma atthato vicikicchā kodho ca, te pana yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhālabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha “cittassa thaddhabhāvo”ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evaṃ sabbaññutāya sabbā dhammakāyasirī” gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṃ dassento “sarīre kaṅkhamāno”tiādimāha. Ātapati kileseti ātappaṃ, sammāvāyāmoti āha “ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā”ti. Punappunaṃ yogāyāti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. Satatakiriyaṃyāti bhāvanāya niranantarappayogāya. “Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno”ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha “vipassanā...pe... vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī”ti. Sikkhāti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. “Kāmañcettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhiṇhupattikatāya ca ‘sabrahmacārīsū’ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato aññatthāpi pana kopo ‘na cetokhilo’ti na sakkā viññātu”nti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva gahetabbaṃ.

Cetasovinibandhādipaṇcakaṇṇanā

320. Pavattitum appadānavasena kusalacittam vinibandhantīti cetasovinibandhā. Tam pana vinibandhantā muṭṭhigāham gaṇhantī viya hontīti āha “cittam bandhitvā”tiādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāmeṇi assādeti abhinandatīti vuttam “vatthukāmeṇi kilesakāmeṇi”ti. Attano kāyeti attano karajakāye, attabhāve vā. Bahiddhārūpeti paresam kāye, anindriyabaddharūpe ca. Udaram avadihati upacinoti paripūretīti udarāvadehakaṃ. Seyyasukhanti seyyāya sayanavasena uppajjanakasukham. Saṃparivattakanti saṃparivattetvā. Paṇidhāyāti taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti veditabbo.

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānamyeva kathitattā. Paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni parittabhūmakattā. Tatiyapañcamāni kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca. Lokiyalokuttarāni kathitānīti ānetvā yojanā. “Samathavipassanāmaggaḥ phalavasenā”ti vattabbaṃ. “Samathavipassanāmaggaḥ vasenā”ti vuttam.

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti nissaraṇīyāti vattabbe rassam katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “nissaṭṭhā”ti. Kuto pana nissaṭṭhā? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena dhātuyoti āha “attasuññasabhāvā”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññādhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha “vīmaṃsanattha”nti. “Nekhammanissitaṃ idāni me cittam, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjati”ti vīmaṃsantassāti attho. Pakkhandanaṃ nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha “na pavasati”ti. Pasādaṃ nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti tam sabbam pakkhipanto vadati “pasādaṃ nāpajjati”tiādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittam tattha katham tiṭṭhatīti āha “yathā panā”tiādi. Tanti paṭhamajjhānaṃ. Assāti bhikkhuno. Cittam pakkhandatīti parikammacittena saddhiṃ jhānacittam ekaṭṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. Gocare gatattāti attano ārammaṇe eva pavattattā. Ahānabhāgiyattāti tṭhitibhāgiyattā, visesabhāgiyattā vā. Suṭṭhu vimuttanti vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa kāyassa ca hananato vighāto, dukkham. Paridahanato pariḷāho, kāmadaratho. Na vedayati anuppajjanato. Nissaranti tatoti nissaraṇam. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā kāmānanti kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato “nissaṭṭhā”ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato “nissaṭṭhā”nti vattabbataṃ labhatīti vuttam “kāmehi nissaṭṭhattā”ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmānissaraṇam vatvā idāni samucchadavasena accantatova nissaraṇam dassetuṃ “yo panā”tiādi vuttam.

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena “tam jhānaṃ pādakaṃ katvā”tiādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ “accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabba”nti vuttam.

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaṃ adhigantvā arahatte tṭhitassa cittam sabbaso rūpehi nissaṭṭhaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ rūpābhikṣam cittam pesentassa idamakkhātanti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idaṃ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha “suddhasaṅkhāre”tiādi. Puna sakkāyo natthīti uppannanti idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni vimuttāyatanānīti āha “vimuccanakāraṇānī”ti. Pāḷiattham jānantassāti “idha sīlam āgataṃ, idha samādhī, idha paññā”tiādinā taṃ taṃ pāḷiattham yāthāvato jānantassa. Pāḷiṃ jānantassāti tadatthajotanaṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. Taruṇapīṭīti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitadhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosamācāraṃ pariggaṇhantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. Tuṭṭhākārabhūtā balavapīṭīti purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavitum samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo paṭipassambhati” icceva vuttaṃ. Sukhaṃ paṭilabhatīti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavitum samattham cetasikaṃ nirāmisam sukhaṃ paṭilabhati vindati. “Samādhiyātī”ti ettha na yo koci samādhī adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento “arahatta phalasamādhinā samādhiyātī”ti āha. “Ayañhī”tiādi tassā desanāya tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhīpaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṃ. Tassa vimuttāyatanabhāvo. Osakkitunti nayitum. Samādhiyeva samādhinimittanti kammaṭṭhānapāḷiāruḷho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittaṃ. Tenāha “ācariyasantike”tiādi.

Vimutti vuccati arahattaṃ sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. Paripācentīti sādheti nipphādentī. Aniccānupassanāññe nissayapaccayabhūte uppannasaññā, tena ñāṇena sahaगतāti attho. Sesesupi eseve nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi ajjhattā, adhi-saddo samāsavisaye adhikārattham, pavattiatthañca gahetvā pavattatīti attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhattā; ajjhattesu bhavāni ajjhattikānīti niyakajjhattesupi abbhantarāni cakkhādīni vuccanti, tāni pana yena ajjhattabhāvena “ajjhattikānī”ti vuccanti, tamattham pākaṇaṃ katvā dassento “ajjhattikānī”ti āha. Saddatthato pana ajjhattajjhattāniyeva ajjhattajjhattikāni yathā “venayiko”ti daṭṭhabbaṃ. Tato ajjhattatoti tato ajjhattajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhattadhammānaṃ viya bahiddhādharmā. “Ajjhattikānī”ti hi saparasantānikāni cakkhādīni vuccanti, tathā rūpādīni “bāhirānī”ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhātī. “Viññāṇasamūhā”ti ettha yadipi tesam viññāṇaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittaṇa pana ekajjhaṃ abhisamūhanavasena samūhatā vuttā yathā “vedanākkhandho”ti. Cakkhupasādanissitanti cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusālākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuvīññāṇatāsāmaññena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. Cakkhusannissito samphasso, na cakkhudvāriko. Ime dasa samphasseti ime pasādavatthuke dasa vipākasamphassee ṭhapetvā. Eteneva nāyena etena phasse vutteneva nāyena. Taṇhāchakke taṇhaṃ ārabba pavattāpi taṇhā dhammataṇhātī veditabbā.

Appaṭṭissayoti appaṭṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭṭissavanam paṭṭissavo, paṭṭissavabhūtaṃ, taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāraṃ, natthi etasmiṃ paṭṭissavoti appaṭṭissavo, gāraarahito. Tenāha “anīcavutti”ti. Yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ satthu katasadisam, evaṃ cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisam evāti āha “parinibbute panā”tiādi. Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaraṃ gāraṃ uppādetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadese kopite, agārove ca kate sabbā sikkhā kuppati, sabbattha ca agāraṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamādānaṃ avayavato bhedoti. Evaṃ ekabhikkhusmiṃpi...pe... agāro katova hoti. Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha “apūrayamānova sikkhāya agāro nāmā”ti. Appamādalakkhaṇaṃ sammāpaṭipatti. Duvidhanti dhammāmisavasena duvidhaṃ.

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha “somanassasampayuttā vicārā”ti. Tathā hissa abhidhamme “cāro vicāro...pe... upavicāro”ti niddeso pavatto. Somanassakāraṇabhūtaṃ sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa uppattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ parittabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedaṃ pana paṭhamābhiniṇṇatāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya “vitakketvā”ti pubbakālakiriyāvasena vatvā “vicārena paricchindatī”ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi “vicāro vicikicchāya paṭipakkho”ti peṭake vuttaṃ. “Diṭṭhisāmaññagato”ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha “kosambakasutte paṭhamamaggo kathito”ti. Idhāti imasmiṃ sutte. Catūsupi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha “cattāropi maggā kathitā”ti.

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. Kodhanoti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā “kodhena samannāgato”ti āha. Upanāho etassa atthi, upanayhanasīloti vā upanāhī. Vivādo nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamam dvinnam vasena uppajjatīti vuttaṃ “dvinnam bhikkhūnaṃ vivādo”ti. So pana yathā bahūnaṃ anathāvaho hoti, taṃ nidassanamukhena dassento “katha”ntiādimāha. Abbhantaraparīsāyāti parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kāraṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti makkho, so etassa atthīti makkhī. Palāsātīti palāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apanetīti attho, so etassa atthīti palāsī. Palāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha “yugaggāhalakkhaṇena palāsena samannāgato”ti. “Issukī”tiādīnaṃ padānamattho heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyova. Kammaṭṭhappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha “natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī”ti.

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. Hāpetvāti kusalaṇṇaṃ parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. Abhūtaṃ byākaraṇaṃ byākaroti “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā”tiādīnaṃ attani avijjamānaṃ guṇabyāhāraṃ byāharati. Cetovimutti-saddaṃ apekkhitvā “nissatā”ti vuttaṃ. Puna byāpādo natthīti idāni mama byāpādo nāma natthi sabbaso natthīti ñatvā.

“Animittā”ti vatvā yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ “sā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā nimittanti rāganimittaṃ. Ādi-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṃ rūpanimittādi. Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānaṃ niccanimittādi. Tayidaṃ nimittaṃ yasmā sabbena sabbam arahattaphale natthi, tasmā vuttaṃ “sā hi...pe... animittāti vuttā”ti. Nimittaṃ anusaratīti taṃ nimittaṃ anugacchati ārabha pavattati.

Asmimānoti “asmī”ti pavatto attavisayo māno. Ayaṃ nāma ahaṃ asmīti rūpalakkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṃ nāma attā ahaṃ asmī. “Asmī”ti māno samugghāṭiyati etenāti asmimānasamugghāto, arahattamaggo. Puna asmimāno natthīti tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Anuttariyādicchakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti anuttarāni, anuttarāni eva anuttariyāni yathā anantameva ānantariyanti āha “anuttariyānīti anuttarānī”ti. Dassanānuttariyaṃ nāma anuttaraphalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. Sattavidhaariyadhanalābhoti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. Sikkhattayapūraṇanti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇaṃ. Tattha paripūraṇaṃ nipariyāyato asekkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā pana paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiya lokuttarāni kathitāni.

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti anussatiṭṭhānāni. Evaṃ anussaratoti yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ “itipi so bhagavā”tiādīnaṃ buddhaguṇe anussarantassa. Upacārakammaṭṭhānanti paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ, paramparāya pana yāva arahattā lokiya lokuttaravisesāvahaṃ.

Satativihārachakkavaṇṇanā

328. Niccavihārāti sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelam, bhavaṅgavelaṇca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṃ viharanti. Cakkhunā rūpaṃ disvāti nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā “dhanunā vijjhatī”ti. Tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbanti āha “cakkhuviññāṇena disvā”ti. Itṭhe arajjantoti itṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādentō maggena samucchinnatā. Neva sumano hoti gehasitapemavasenapi. Na dummano pasādaññathattavasenapi. Asamapekkhaneti itṭhepi anitṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ anuppādentō maggeneva tassa samugghāṭitattā. Ñāṇupekkhāvaseneva upekkhako viharati majjhatto. Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha “satiyā”tiādi. Chaḷaṅgupekkhāti chasu dvāresu pavattā satisampajaññassa vasena chāvayavā upekkhā. Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. Mahācittānīti aṭṭhapi mahākiriyaṇacittāni labbhanti. Satativihārāti ñāṇupattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato. Dasa cittānīti aṭṭha mahākiriyaṇacittāni hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādharmaṇāti. “Upekkhako viharatī”ti vacanato chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satativihārānaṃ “somanassaṃ kathaṃ labbhatī”ti codetvā “āsevanato labbhatī”ti sayameva pariharatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo

iṭṭhānīṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvavijahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasena arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tenāha “āsevanato labbhatī”ti.

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. “Abhijātiyo”ti ettha abhi-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “jātiyo”ti. Abhijāyatīti etthāpi eseva nayo. Jāyatīti ca antogadhahetuattapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃ nibbattakakammānañca kaṇhasukkapariyāyatāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhavēyya yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlyakammaṃ. Sace sukkaṃ bhavēyya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. Dvinnampi kaṇhasukkavipākānaṃ. Arahattaṃ adhippettaṃ “abhijāyatī”ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti.

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho vuccati nibbānaṃ maggañāṇena nibbijjhitabbaṭṭhena, paṭivijjhitabbaṭṭhenāti attho. Nirodhānupassanāñāṇeti nirodhānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannā saññā, tena sahagatāti attho.

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. Sampattiṭṭhābhāṭṭhenāti sīlasampattiādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena, sampattīnaṃ vā paṭilābho sampattiṭṭhābhā, tassa kāraṇaṃ sampattiṭṭhābhāṭṭho, tena sampattiṭṭhābhāṭṭhena. Tenevāha “sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato”ti. Saddhāva ubhayahitatthikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanāṃ saddhādhanāṃ. Etthāti etesu dhanesu. Sabbasetṭhaṃ sabbesaṃ paṭilābhakāraṇabhāvato, tesañca saṃkilesavisodhanena mahājutikamahāvippahārabhāvāpādanato. Tenāha “paññāya hī”tiādi. Tattha paññāya ṭhatvāti kammassakatapaññāya paṭiṭṭhāya sucaritādīni pūretvā saggūpagā honti. Tattha ceva pāramitā paññāya ca ṭhatvā sāvakaṃ pāramiññādīni paṭivijjhanti.

Samādhim parikkharonti abhisāṅkharontīti samādhiparikkhārā, samādhissa sambhārabhūtā sammādiṭṭhiādayo. Idha pana saṃkārīkāraṇabhūtā adhippettāti āha “samādhiparivārā”ti.

Asataṃ asādhūnaṃ dhammā tesāṃ asādhubhāvasāadhanato. Asantāti asundarā gārayhā. Tenāha “lāmakā”ti. “Vipassakasēva kathitā”ti vatvā tassa vipassanānibbattiṃ dassetuṃ “tesupī”tiādi vuttaṃ. Catunnampi hi saccānaṃ visesena dassanato maggapaññā sātisaṃyaṃ “vipassanā”ti vattabbā, taṃ samaṅgī ca ariyo vipassanakoti.

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃ yeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānudhammapaṭipattiyā eva hi dhammaññuādibhāvo, na pālīdhammapaṭṭhanādimmattena. Bhāsītassāti suttageyyādibhāsītassa ceva tadanñassa ca attatthaparattabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena atthaṃ jānātīti

atthaññū. Attānaṃ jānātīti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāhi eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti “paṭiggahaṇaparibhogesu” icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. Yogassa adhigamāyāti bhāvanāya anuyuñjanassa. Atisambādhanti atikhuddakaṃ atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. Aṭṭhavidhaṃ parisanti khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisam. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ khattiyaparisādikaṃ manussaparisamyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusala dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā sevitabbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo”ti evaṃ sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū. Evaṃ tesam puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā jānāti nāma.

331. “Niddasavatthūnī”ti. “Ādi-saddalopenāyaṃ niddeso”ti āha “niddasādivatthūnī”ti. Natthi dāni imassa dasāti niddaso. Pañhoti ñātuṃ icchito attho. Puna dasavasso na hotīti tesam matimattanti dassetuṃ “so kirā”ti kirasaddaggahaṇaṃ. “Niddaso”ti cetam desanāmattaṃ, tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ “na kevalañcā”tiādi vuttaṃ. Gāme vicarantoti gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkhassāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, taṃ dassetuṃ “khīṇāsavasseta”ntiādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāliyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ sikkhāsamādānaṃ, taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha “sikkhattayapūraṇe”ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ, tañca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. Bahalacchandoti daḷhacchando. Āyatinti anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha “anāgate punadivasādīsupī”ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha nivīṭṭhaatthitā avigatapematā, tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ dhammanisāmanāti āha “vipassanāyetaṃ adhivacana”nti. Taṇhāvinayaneti virāgānupassanādivipassanāññānubhāvasiddhe taṇhāvikkhambhane. Ekībhāveti gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekabhāve. Vīriyārambheti sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha “kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe”ti. Satiyañceva nepakkabhāve cāti satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajāññabaleneva vīriyārambho ijjhati. Diṭṭhipaṭivedheti sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “maggadassane”ti. Saccasampāvedhe hi ijjhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti.

Asubhānupassanāññāneti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattañāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayañāṇaṃ. Ādīnavānupassanāññāneti saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsamsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattañāṇe. Appahīnatṭthenāti maggena asamucchinnabhāvena. Anusentīti santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā “anusayā”ti vuccanti. Thāmagatoti thāmappatto. Thāmagamanañca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme “thāmagatānusayaṃ pajahatī”ti. Kāmarāgo eva anusayo

kāmarāgānusayo. Ye pana “kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo”ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi “tassa bīja”nti vadeyyuṃ, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupi.

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikarīyanti etthāti adhikaraṇāni. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyanti? Samanavasena, tasmā te tesaṃ samanavasena pavattantī āha “adhikaraṇāni samentī”tiādi. Uppannānaṃ uppannānanti utthitānaṃ utthitānaṃ. Samathatthanti samanattamaṃ.

“Aṭṭhārasahi vatthūhī”ti lakkhaṇavacanamaṃ yathā “yadi me byādhī dāheyyuṃ dātabbamidosadha”nti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā “aṭṭhārasahi vatthūhi vivadanti”ti vuccanti. Upavadanāti akkoso. Codanāti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato sammukhāvinayo. Sannipatitaparīsāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammasa karaṇaṃ yebhuyyasikā. Ayanti ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā sammukhāvinayo nāma.

Saṅghasāmaggivasena sammukhībhāvo, na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhātā. Bhūtatāti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo “dhammavādī”tiādīsu viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā vinayasammukhatā. Tenāha “yathā taṃ...pe... sammukhatā”ti. Yenāti yena puggalena. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā. Saṅghasammukhatā parihāyati sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchatī”tiādinā vuttaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ. Guḷhakādīsu alajjussannāya parīsāya guḷhako salākaggāho kātabbo lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādīno bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha “dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya”tiādi.

“Catūhi samathehi sammatī”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ vinicchitanti sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasārappaṃ assāmaṇakaṃ, samaṇehi akattabbaṃ, tasmīṃ. Ajjhācāre vītikkame sati.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kattabbakammaṃ tassa pāpiyasikaṃ. Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādi ke karaṇaṃ kiriyā “āyatīṃ saṃvareyyāsī”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ paṭiññātakaraṇaṃ.

Yathānurūpanti “dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. Etthāti imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā samathavicāre. Vinicchayanayoti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “vitthāro panā”tiādi. Samantapāsādikāyaṃ

vinayaṭṭhakathāya vutto, tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāraṇṇanā.

Aṭṭhakavaṇṇanā

333. Ayāthāvāti na yāthāvā. Aniyyānikatāya micchāsabhāvā. Viparītavuttikatāya yāthāvā. Niyyānikatāya sammāsabhāvā aviparītavuttikā.

334. Kucchitaṃ sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo “kusīto”ti vuccati, so kusītabhāvo idha kusīta-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukka”nti, tasmā kusītabhāvavattūnīti attho. Tenāha “kosajjakāraṇānīti attho”ti. Kammaṃ nāma samaṇasāruppaṃ īdisanti āha “cīvaravicāraṇādī”ti. Vīriyanti padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyika”ntipi vattabbaṃ labhatīti āha “duvidhampī”ti. Pattiyāti pāpuṇanattamaṃ. Osīdananti bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācītaṃ nicītaṃ viyāti māsācītaṃ, taṃ maññe. Yasmā māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā “yathā tintamāso”tiādi vuttaṃ. Vuṭṭhito hoti gilānabhāvāti adhippāyo.

335. Tesanti ārambhavatthūnaṃ. Imināva nāyena iminā kusītavattūsu vutteneva nāyena. “Duvidhampi vīriyaṃ ārabhatī”tiādinā, “idaṃ paṭhamanti idaṃ handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmīti evaṃ bhāvanāya abbhussahanaṃ paṭhamam ārambhavatthū”tiādinā ca attho veditabbo. Yathā tathā paṭhamam pavattaṃ abbhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇam hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abbhussahanañi, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūni veditabbāni.

336. Āsajjāti yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittaṃ. Tenāha “ettha āsādanaṃ dānakāraṇam nāmā”ti. Bhayāti bhayaheṭu. Nanu bhayaṃ nāma laddhukāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṃ, taṃ kasmā idha gahitanti? Na idaṃ tādīsaṃ corabhayādiṃ sandhāya vuttanti dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Adāsi meti yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā dīyati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Dassati meti paccupakārāsīkāya yaṃ dīyati, taṃ sandhāya vadati. Sāhu dānanti “dānaṃ nāmetaṃ paṇḍitapaññatta”nti sādhusamācāre ṭhatvā deti. Alaṅkāratthanti upasobhanattamaṃ. Parivāratthanti parikkhārattham. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosaissaṃmaccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibhūhanena, paccanīkadhammavidūrībhāvakaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “alaṅkārattham, parivāratthañca deti”ti vuttaṃ. Tenāha “dānañhi cittaṃ mudukaṃ karotī”tiādi. Muducitto hoti laddhā dāyake “iminā mayhaṃ saṅgaho kato”ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṃ “ubhinnaṃpi cittaṃ mudukaṃ karotī”ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase vattanti. Adānaṃ dantadūsakanti adānaṃ pana pubbe dantānaṃ assavānaṃpi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. Unnamanti dāyakā, piyaṃvadā ca paresaṃ garucittikāraṭṭhānatāya. Namanti paṭiggāhakā dānena, piyavācāya laddhasaṅgahā saṅgāhakānaṃ.

Cittālaṅkāradānameva uttamam anupakkiliṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavisesapaccayatāya ca.

337. Dānapaccayāti dānakāraṇā, dānamayapuñṇassa katattā upacitattāti attho. Upapattiyoti manussesu, devesu ca nibbattiyo. Ṭhapetīti ekavārameva anuppajjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva casa adhiṭṭhānanti āha “tasseva vevacana”nti. Vadḍhetīti brūheti, na hāpeti. Vimuttanti adhimuttam, ninnam poṇam pabbhāranti attho. Vimuttanti vā visiṭṭham. Nippariyāyato uttari nāma paṇītam majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttam “uttari abhāvitanti tato upari maggaphalatthāya abhāvita”nti. Saṃvattati tathā paṇihitam dānamayacittam. Yam pana pāḷiyam “tañca kho”tiādi vuttam, tam tatrūpapattiyā vibandhakāradussīlyābhāvadassanaparam daṭṭhabbam, na dānamayassa puñṇassa kevalassa taṃsaṃvattanatādassanaparanti daṭṭhabbam.

Samucchinnaṛāgassāti samucchinnaḱāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnaḱbhavarāgassa. Vītarāgaggahaṇena cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “dānamattenevā”tiādi. Yadi evaṃ dānam tattha kiṃ atthiyanti āha “dānam panā”tiādi. Dānena muducittoti baddhāghāte veripuggalepi attano dānasampañcchanena mudubhūtacitto.

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti parisā, samūho.

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha “etehi mutto nāma natthī”tiādi. Yasmā te lokadhammā aparāparam kadāci lokam anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha attham dassento “aṭṭhime”ti suttapadam āhari. Ghāsaḱchādanādīnam laddhi lābho, tāni eva vā laddhabbato lābho. Tadaḱbhāvo alābho. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttam “lābhe āgate alābho āgato evā”ti. Esa nayo yasādīsipi.

Aṭṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalam tannimittakatāya pavattatīti vatthu, kāraṇanti vuttovāyamattho. Tenāha “āghātavatthūnīti āghātakāraṇānī”ti. Kopo nāmāyam yasmim vatthusmim uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttam “bandhatī”ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, tam sandhāyāha “āghātam bandhatī”ti. Tam panassa paccayavasena nibbattanam uppādanamevāti vuttam “karoti uppādetī”ti.

Tam kutettha labbhāti ettha tanti kiriyāparāmasanam, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento “tam anattacāraṇam mā ahoṣī”tiādimāha. Kena kāraṇena laddhabbam niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalam tasmim mayham kujjhanamattam evāti adhippāyo. Atha vā tam kopakāraṇamettha puggale kuto labbhā paramatthato kujjhitabbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetam, yadidam khandhapañcakaṃ. Yam “satto”ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. Lābhā nāma ke siyum aññatra anuppattito.

341. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā. Nānattakāyā nānattasaññī ādibhedā sattanikāyā. Yasmā te te sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhārātāya avayavassa yathā “rukkhe sākā”ti, tasmā “sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho”ti vuttaṃ. Suddhāvāsāpi sattāvāsova “na so, bhikkhave, sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha “asabbakālikattā”tiādi. Vehapphalo pana catutthaṃyeva sattāvāsaṃ bhajātīti daṭṭhabbaṃ.

342. Opasamikoti vaṭṭadukkhassa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhāṃ kilesesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā “kilesūpasamakaro”ti vuttaṃ. Takkaraṃ sambodhaṃ gametīti sambodhagāmī.

Yasmiṃ devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so pāḷiyaṃ “dīghāyuko devanikāyo”ti adhippetoti āha “asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā”ti.

343. Anupubbato viharitabbāti anupubbavihārā. Anupaṭipāṭiyāti anukkamena. Samāpajjitabbavihārāti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavihārā.

344. Anupubbanirodhāti anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha “anupaṭipāṭiyā nirodhā”ti.

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti nāthoti vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā “nāthakaraṇā”ti vuttāti āha “sanāthā...pe... patiṭṭhākarā dhammā”ti. Tattha attano patiṭṭhākarāti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano patiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti patiṭṭhattho nāthattho.

Kalyāṇaguṇayogato kalyāṇāti dassento “sīlādiguṇasampannā”ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti mitto, so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmatṭaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha “tevassā”tiādi. Tevassāti te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. Saha ayanatoti saha vattanato. Asamodhāne cittaṇa, samodhāne pana cittaṇa ceva kāyena ca sampavaṅko.

Sukhaṃ vaco etasmiṃ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti suvaco. Tenāha “sukhena vattabbo”tiādi. Khamoti khantā, tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ “gāḷhenā”tiādi vuttaṃ. Vāmatoti micchā, ayoniso vā gaṇhāti. Paṭippharatīti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. Padakkhiṇaṃ gaṇhātīti sammā yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. Tatrūpagamanīyāti tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammaṇa nippādanena samatthāyāti attho. Tatrūpāyāyāti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānaṃpi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato kāmo, dhammo; dhammo kāmo assāti dhammakāmo. Dhammoti pariyattidhammo adhippetoti āha “tepiṭakaṃ

buddhavacanaṃ piyāyatīti attho''ti. Samudāharaṇaṃ kathaṇaṃ samudāhāro, piyo samudāhāro etassāti piyasamudāhāro. Sayañcāti ettha ca-saddena ''sakkacca''nti padaṃ anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. Abhidhammo sattappakaraṇāni adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. Vinayo ubhatovibhaṅgā vinayanato kāyavācānaṃ. Abhivinayo khandhakaparivārā visesato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūrivaseneva hi ādibrahmacariyakadhammapāripūrī. Dhammo eva piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. Maggaphalāni abhidhammo nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. Kilesavūpasamakāraṇaṃ pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. Bahulapāmojjoti balavapāmojjo.

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusaladhammanimittaṃ hissa vīriyārambho. Tenāha ''tesaṃ adhigamatthāyā''ti. Kusalesu dhammesūti vā nipphādetabbe bhummaṃ yathā ''cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhāna''nti.

346. Sakalaṭṭhenāti nissesaṭṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. Tadārammaṇānaṃ dhammānanti taṃ kasiṇaṃ ārabba pavattanakadhammānaṃ. Khettaṭṭhenāti uppattiṭṭhānaṭṭhena. Adhiṭṭhānaṭṭhenāti pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evameva jhānaṃ taṃsāmpayuttānaṃ dhammānanti, yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. ''Paricchinditvā'' ti idaṃ uddhaṃ adhoti etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Tena tena vā kāraṇenāti tena tena upariādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha ''ālokaṃ rūpadassanakāmo''ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti; evameva kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. Aññabhāvānupagamanatthanti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. Na aññaṃ pathaviādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. Añño kasiṇasambhedoti āpokasiṇādīnaṃ saṅkaro. Sabbatthāti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato appamāṇaṃ. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha ''tañhi''tiādi. Cetasā pharantoti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇaappamāṇavasena ''viññāṇakasiṇa''nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ ''viññāṇaṃ''nti vuccati. Kasiṇavasenaṃ yathāugghāṭitakasiṇavasena. Kasiṇugghāṭimākāse uddhaṃadhotiriyatā veditabbā. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsaṃ bhāvanāvasena ākāso hotīti; evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṃadhotiriyatā vuttāti āha ''kasiṇugghāṭiṃ ākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā''ti.

Akusalakammapathadasakavaṇṇanā

347. Pathabhūtatthāti tesaṃ pavattanupāyattā maggabhūtatthā. Methunasamācāresūti

sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmatabbato kāmā nāma. Methunavatthūsūti methunassa vatthūsu tesu sattesu. Micchācāroti gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāya evāti āha “ekantanindito lāmakācāro”ti. Asaddhammādhippāyenāti asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitā gottarakkhitā. Sahadhammikehi rakkhitā dhammarakkhitā. Sassāmikā sārakkhā. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā saparidaṇḍā. Bhariyābhāvatthaṃ dhanena kītā dhanakkītā. Chandena vasantī chandavāsini. Bhogattaṃ vasantī bhogavāsini. Paṭattaṃ vasantī paṭavāsini. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā odapattakinī. Cumbaṃ apanetvā gahitā obhatacumbaṃ. Karamarānītā dhajāhaṭṭā. Taṅkhaṇikā muhuttikā. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnāṃ samānacchandatāya. “Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassā”ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmīṃ asati puretaraṃ sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purissasapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “cattāro sambhārā”ti vuttaṃ.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti “abhijjhāyati”ti padassa “parabhaṇḍābhimukhī”tiādinā attho vutto. Tattha tanninnatāyāti tasmīṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. Abhipubbo vā jhā-saddo lubbhane niruḷho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavanāṇanāyaṃ vuttāti āha “adinnādānaṃ viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā”ti. Tasmā “yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaṇḍatāya appasāvajjatā, mahāṇḍatāya mahāsāvajjatā”tiādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Attano pariṇāmaṇaṃ cittenevāti veditabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, tassa yaṃ pati cittaṃ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. Pharusavācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavanāṇanāyaṃ vibhāvitāti āha “pharusavācā viyā”tiādi. Tasmā “yaṃ pati cittaṃ byāpādeti, tassa appaṇḍatāya appasāvajjo, mahāṇḍatāya mahāsāvajjo”tiādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. “Aho vatā”ti iminā parassa accantāya vināsacintanaṃ dīpeti. Evañhi ssa dāruṇappavattiyā kammaṭṭhappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. Micchā passatīti vitathaṃ passati. “Samphappalāpo viyā”ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. Gahitākāraviparītātāti micchādiṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. Vatthunoti tassa ayathābhūtasabhāvamāha. Tathābhāvenāti gahitākāreneva viparītākāreneva. Tassa diṭṭhigatikassa, tassa vā vatthuno upaṭṭhānaṃ, “evametaṃ na ito aññathā”ti.

Dhammatoti sabhāvato. Koṭṭhāsati phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādharmāti cetanāsabhāvā.

“Paṭipāṭiyā sattā”ti ettha nanu cetanā abhidhamme kamma pathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kamma pathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akamma pathappattattā kamma patharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kamma patho hoti, na sabbadāti kamma pathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kamma patho hoti, tadā kamma patharāsisāṅgaho na nivārito.

Etthāha - yadi cetanāya sabbadā kamma pathabhāvābhāvato aniyato kamma pathabhāvoti kamma patharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kamma pathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kamma pathabhāvoti tesampi kamma patharāsimhi avacanaṃ āpajjātīti? Nāpajjati kamma pathatātāṃsabhāgatā hi tesam tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kamma pathabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi, tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma”nti vacanato kamma bhāvo pākaṭo; kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ “kamma patho”ti vuccatīti pākaṭo tassā kamma pathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kamma pathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kamma pathabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. Mūlaṃ patvāti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

“Adinnādānaṃ sattārammaṇa”nti idaṃ “pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā”ti imāya pañhapucchakapāṭiyā virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃveramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. Sattārammaṇanti vā sattasaṅkhātasaṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇāni’ti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī”ti. esa nayo ito paresupi. Visabhāgavatthuno “itthī puriso”ti gahetabbato “sattārammaṇo”ti eke. “Eko diṭṭho, dve sutā”tiādinā samphappalāpena diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhāti ettha tathā-saddo “diṭṭhasutamutaviññātavasenā” tidampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇatameva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”ti pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “ghātethā”ti vadanti, hāso pana nesam attavūpasamādiaññavisayoti āha “sanniṭṭhāpaka...pe... hotī”ti. Majjhattavedano na hoti, sukhavedano ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti musāvādo tivedano. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakāraṇabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne “lobhamohavasenaṃ”ti vattabbaṃ siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha - “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”tiādi. Sesesupi eseva nayo.

Kusalakammapathadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā ...pe... veditabbāni lokiyalokuttaramissakavasenettha kusalakammapathānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati “mayi idha t̥hitāya kathaṃ āgacchasi”ti tājantī viya nīharatīti veramaṇī, viramati etāyāti vā “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena “veramaṇī”ti vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati samādānavirati. Asamādinnaṣiṭṭassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavattahuto virati sampattavirati. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati samucchadavirati. Kāmañcetta pāliyaṃ viratiyeva āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “cetanāpi vattanti viratiyopi”ti āha. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvāti kammamāpākoṭṭhāse “anabhijjhā”ti vuttadhammo mūlato alobho kusalamūlaṃ hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ “yathā panā”tiādi vuttaṃ. Pajahantīti veditabbā pāṇātipātādīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni pajahati. Na hi tadeva ārabba taṃ pajahituṃ sakkā tato avinissaṭṭabhāvato.

Anabhijjhā...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānameva vāsāti ariyavāsā anariyānaṃ tādīsānaṃ asambhavato. Ariyāti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ “ariyā eva vasiṃsu vasanti vasissanti”ti. Tattha vasiṃsūti nissāya vasiṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodanaesanaṣamavayavissajjanāni “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodetī”ti vuttesu apassenesu vinodanaṅca maggaikkāneva, itare maggeneva samijjhanti.

Ñāṇādayoti ñāṇaṅceva taṃsāmpayuttadhammā ca. Tenāha “ñāṇanti vutte”tiādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Ārakkhakkiccam sādheti sativapullappattattā. “Carato”tiādinā niccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. Bhovādinoti jātimmattabrāhmaṇe vadati. Pāṭekkasaccānīti tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni “idameva sacca”nti abhinivīṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānīpi hi “idameva sacca”nti gahaṇaṃ upādāya “saccānī”ti voharīyanti. Tenāha “idamevā”tiādi. Nīhaṭṭhānīti attano santānato nīharitāni apanītāni. Gahitaggahaṇassāti ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhigāhassa. Vissatṭhabhāvavevacanānīti ariyamaggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti avayāti āha “anūnā”ti, anavasesāti attho. Esanāti heṭṭhā vuttakāmesanādayo.

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato.

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ paccavekkhaṇaññanti.

Asekkhadhammadasadakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti phalasampayuttadhammā, ariyaphalasabhāvā sampayuttā dhammāti attho. Phalasampayuttadhammāti phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo. Dvīsupi tñānesu paññāva kathitā sammā dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, sammā jānanaṭṭhena sammāññanti ca. Atthi hi dassanaajānanaṃ savisaye pavattiākāraviseso, svāyaṃ heṭṭhā dassito eva. Phalasamāpattidhammāti phalasamāpattiyaṃ dhammā, phalasamāpattisahagatadhammāti attho. Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya “vimuttī”ti vattabbataṃ labhanti. Kenaci pana yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya “sammādiṭṭhī”ti vuttā, jānanakiccaṃ upādāya “sammāñña”ntipi vuttā eva; evaṃ ariyaphalasamādhi samādānaṭṭhaṃ upādāya “sammāsamādhī”ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya “sammāvimuttī” tipī vutto. Evañca katvā “anāsavaṃ cetovimutti”nti dutiyavimuttiggahanañca samatthitaṃ hotīti.

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavāṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. Okappanāti balavasaddhā. Āyatīṃ bhikkhūnaṃ avivāda hetubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ saṅgīti, tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ “saṅgītipariyāyanti sāmaggīyā kāraṇa”nti. Samanuñño satthā ahosi “paṭibhātu ta,ṃ sārīputta, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā”ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanuññatā “sādhū, sādhū”ti anumodanena pākaṭā jātāti vuttaṃ “anumodanena samanuñño ahosī”ti. Jinabhāsito nāma jāto, na sāvaka bhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañjitaṃ hoti, na tāva “rājapaṇṇa”nti saṅkhyāṃ gacchati, lañjitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evameva “sādhū, sādhū sārīputtā”tiādi anumodanavacanasamūcitāya samanuññāsāṅkhātāya jīnavacanamuddāya lañjitattā ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.



ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 1. The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries. 3. Subcommentary on the Chapter on Pāthika. 10. Commentary on the Discourse on the Collective Recitation Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org